

ШЫН

№ 43

(19674)

2023 чылдың

июнь 14

среда

Хүннүн үнери — 04:24

Ажары — 20:01

Хүн дурту — 16:37

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

Тыва хөөмейжилер аза катап тергиидээн

Материалды 6-гы арындан номчуур.

/ Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Квитанциялар чүге кээп турарыл?

Каа-Хем суурнун чурттакчызы бок сөөрткени дээш айда 1 кижиге хамаарыштыр 96 рубль төлевирлиг квитанция кээп эгелзэн дугайында чагаада бижзэн...

/ 4-кү арында

Үер үезинде халдавырлыг аарыглар нептереп болур

Часкы үер үезинде чамдык чурттакчы чоннуг черлерге халдавырлыг аарыгларга удур, ооң иштинде ижин-шөйүндү аарыгларынга профилактиктиг хемчеглерни сагыырын Тываның Кадык камгалал яамызы сагындырып турар...

/ 5-ки арында

949,2 млн рубль казна чээлизин тудуглар
дүргедедиринче киирер.

Тываның Саң-хөө яамызынга хүлээндирген

Тываның Чазза муниципалдыг саң-хөө органнының удуртукчуларының квалификация негелделеринге дүгжүп турарын хынаар бүрүн эргени регионнуң Саң-хөө яамызынга хүлээндирген. Республиканың Сайыттар кабинеди чогуур хоойлу төлөвилелин июнь 6-да деткээш, ТР-ниң Дээди Хуралынче кириген.

Кожууннуң азы хоорайның кол саң-хөөчүзү албан-дужаалче кордакчы республиканың мергежилге дүгжүп турарына хыналданы республиканың Саң-хөө яамызының тускай комиссиязынга эртип, чөпшээрелди алган соонда, муниципалитеттин баштыңы ону томуйлап болурун документида айыткан. "Россия Федерациясында тус чер бот-башкарылганын организастаар нити принциптер дугайында" 131 дугаарлыг федералдыг хоойлу-биле 2021 чылда тургускан чаартылгалар езугаар ындыг хыналданы эртери албан.

Россияның Саң-хөө яамызы муниципалдыг саң-хөө органының удуртукчузунга квалификация негелделерин кылган. Тускай эртем-билиглии, муниципалдыг, күрүне албанында азы мергежилниң аайы-биле ажилдаан стажы, ол албан-дужаалга эргежок черек билиглери база арга-мергежили.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг кажан шапкын хөгжүлдө айтыры шийтирлеттинип турар амгы үеде, ылаңгыя бөгүндө, республикага бо хоойлу төлөвилели чугула херегин демдеглээн. «Дыка хөй чүүлдер, акшаны шын башкарганындан хамааржыр. Ынчангаш саң-хөөнү удуртуп-башкаарын боттары бадыткаан, тургустуна берген специалистерге бээр бис. Шак ындыг шыдаар кижилерни тып, өөредир апаар» — деп, ол демдеглээн.

Владислав Ховалыг республиканың саң-хөө сайыды Орлан Достайга хоойлу төлөвилелин парламентиже кириер даалганы берген.

/ ТР-ниң Чаззаның
парлалга албаны.

Үерден когарааннар дузаны көргүзөр

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның удуртукчулары-биле республиканың онза байдалдар талазы-биле комиссияның хуралы Тываның Чазза болуп эрткен. Аңаа республиканың девискээринде үер болгаш өрт халаптарының байдалын сайгарып чугаалашкан.

Республиканың Хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар албанының удуртукчузу Евгений Овсянниковтуң үер талазы-биле байдалдың дугайында илеткели хуралды ажиткан. Сүт-Хөл кожууннуң Ишкин суурда тургустунган онза байдал чыылганнарның кичээнгейин хаара туткан. Аңаа эрткен суггур чаыстарның болгаш сугларның тайга-таңдыдан баткан түңнелинде, улуг суг 75 өрегени дузалал ажил-агыйлары-биле катай хөмө алган.

Июнь 11-ниң кежээзиниң байдалы-биле алырга, улуг суг бүрүнү-биле чавырлып эгелээн, бо хүнде сугга алыс-кан бажың-балгат чок. Тус черлерниң чагыргаларының херечилели-биле алырга, тайга-таңдыдан баткан улуг сугнуң айтыры — чыл санында катап-таттынар чидиг айтырыг болуп турар. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг когараан улуска болур-чогуур дузаны өй-шаанда чедирерин дагып, Сүт-Хөл кожууннуң чурттакчы чонунуң ортузунда чедирген коргаралдың шүүделин эгидериниң талазы-биле тайылбыр ажилы эгелээн дээрзин дыңнаткан.

«Тус черде онза байдалдар штавының ажилын чазактың оралакчы даргазының хүлээлгезин күүседип турар Алик Монгуш удуртуп турар. Моон соңгаар Ишкин суурну улуг сугдан камгалаар сорулга-биле чайладыкчы канал тудуунуң төлөвилээшкинин

штаб чорудуп турар. Тускай комиссия Сүт-Хөл, Улуг-Хем болгаш Чөөн-Хемчик кожууннарның девискээрлеринде чедирген когаралдың түнүн санап эгелээн. Тараа үрезиннерин катап чаштырар ужурга таваржырывыс чадавас. Республиканың Көдээ ажил-агый яамызы ук айтырыгны дарый өөренип көргөш, ооң шийтирлээшкининиң янзы-бүрү хевирлерин саналдаар ужулуг» — деп, республиканың онза байдалдар талазы-биле комиссияның хуралының соонда, Владислав Ховалыг демдеглээн.

Сугга алыска черлерге суурларның санитарлыг ашталганын кылыр апаар. Ол черлерде Росхереглелхайгааралдың тускай мергежилдиглери амдан эгелеп ажилдап, сугнуң шынарының хыналдазын чорудуп эгелей берген. Онза байдалдар талазы-биле комиссияның хуралына ук албаннның удуртукчузу Людмила Салчак бо үеде чурттакчы чон шынары багай суг ишкеш, ооң түңнелинде халдавырлыг ижин аарыын болдурбазы-биле хайындырган азы савалап каан арыг сугну ажыглаары эргежок чугула деп сагындырган. Ол ышкаш кожуун эмнелгелеринде чугула эмнерниң курлавырын тургускан.

Суггур чаыстар Тываның

барыын кожуунарынга кыска үеде чырык өжүрүлдөз болдурган. Сүт-Хөл, Чаа-Хөл, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Таңды болгаш Эрзин кожууннарның суурларына чырык өжүрүшкүнү болган. Амгы үеде катап тургузушкун ажилдары чоруп турар. Байдалды республиканың Одалга болгаш энергетика яамызы доктаамал хайгааралга алган.

Үер республиканың автооруктарын база үрзэн. Чамдык оруктарның эртип-дүжер черлерин, көвүрүлгө кирер оруктарны чуй шапкан. Бөгүндө Хандагайты — Мугур-Аксы аразында оруктуң сугга чире алыска үш черинде катап тургузушкун ажилдары чоруп турар. Торгалыг хемде сугнуң деңнелиниң чавызааны-биле Хандагайты — Ак-Чыраа оруунда ажилдар доозулган. Чадаана — Бажың-Алаак, Суг-Аксы — Ишкин аразында оруктарында оюп чоруур оруктарны ажиткан. Алаш хемде айыылдыг байдал база тургустунган, Кара-Хөл суурнуң чоогунда сугга чире шаптырган кезек черлер бары илерзэн. Бо болгаш оон-даа өске черлерде орук албаннары ажилдап турар.

«Ниитизи-биле алырга, Тывада оруктарның 9 участогу онза кичээнгейде турар. Оруктарның чире шаптырганының ужуң чам-

дык черлерге чедери дүүн берге турган болза, бөгүн оларда кандыг-даа шеглел-кызыгаарлаашкын чок. Тус черлерниң орук-септелге-тудуг эргелелдериниң болгаш «Тываавтоорук» эргелелиниң специалистери болур-чогуур эргежок чугула саавырларны белеткеп турар» — деп, Владислав Ховалыг айыткан.

Онза байдалдар талазы-биле комиссияның хуралына Бай-Тайга кожуунда байдалды база чугаалашкан. Үргүлчүлелдиг суггур чаыстарның түңнелинде, Хемчик хемниң суу көдүрүлүп, Тээли — Кызыл-Даг аразында оруктуң сайлыг чалы чуй шаптырганын айыылда. Владислав Ховалыгның даалганы-биле ынаар орук техниказын чоруткан. Шуй хемде быжыгдал ажилдарын чорудуп, узуну 40 метр быжыгдал чалын тудары-биле 500 тонн элезинни төккен.

Тываның агаар медээлээр станциязының гидрология килдизиниң начальниги Татьяна Губинаның ук хуралга чугаазын база дыңнаан. Эрткен хонуктарның дургузунда хемнерниң суунуң деңнели оожум-даа бол, чавырлып турар, ынчалзажок Каа-Хемниң бажында суглар көдүрүлүп эгелээн. Бо дүне барыын кожууннарга түр үениң дымырааш чаыстары болур, чамдык черлерге диңмизээр, соңгу-барыын чүктүң хадының күжү 12–17 м/сек, соор чадавас.

Арга-арыг өрттериниң талазы-биле дыңнадыгны хуралга база чугаалашкан. Июнь 12-ниң эртенинде 15 арга-хову өртү демдеглеттинген, ооң бирээзи «Убса-Нур ыйгылаажы» заповедниктин девискээринде. Ону үезиде өжүрүп, айыылды чок болдурган. Кызыл, Би-Хем, Тес-Хем, Тожу болгаш Каа-Хем кожууннарда өрттер хып турар. Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Тожу кожууннарда 39 га черде дөрт өрттү бо хонуктарда өжүргөн. База бир дөрт өрттү бөгүн өжүрерин планнап турар. Чаап келген чаыс-чар хонукта-ла ийи өрттү өжүржүрүңге дузалап турар.

Аргыжылга оруу ажыттыг

Июнь 13-түн байдалы-биле, Республиканың автооруктарында көвүрүлгө чогуу дажаан сугдан үрелген. Хандагайты — Мугур-Аксы оруунда үрелген үш участога септелге ажилдары доозулган.

Мөңгүн-Тайга кожууннуң чагырга чериниң даргазы Чойган Иргит аргыжылга оруу ажыттыганын дыңнаткан.

— Сугнуң улгатканы-биле Барлык иштинде көвүрүг болгаш кезек черлерде орук үрелген турган. Ам бо үеде ажилдар шупту доозулган. Мугур-Аксы — Хандагайты аразында аргыжылга ажыттыганын.

Үер биле өрттер капсырлашкан

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг республикада автооруктарның байдалын бодунуң блогунда бижип турар:

Тываның автооруктарында байдал шак санында эскерлип турар. Дугуй кылында турар республикага дээрже белем эвес байдал. Хууда сайгарлыкчылардан эгелээш, бүгү күштү эвенедевис. Хандагайты – Мугур-Аксы оруунда үрелген көвүрүгнүң таварылгазында бир кезек черге айтырылган божуу-далаш шиитпирлер ужулга-даа таваржып турдус. Дүүн “Восток” КХН каттап тургузуп кагды. Мугур-Аксыдан Баян-Талаже автооруктуң кезиндээнде суг машина-балгат эртер дээрже үнүп келген. Чазак даргазының оралакчызының үлээлгезин күүседип турар Монгуштуң баштааны таб Сүт-Хөлде ажилдаарын чамчылавышаан. Республиканың барыын алазында база бир оралакчы даргазының үлээлгезин күүседип турар Виталий Мартына-Сады, орук болгаш транспорт сайыды Шораан Чыргал-оол олар ажилдап турарлар. Абакан — Ак-Довурак аразының участо-тунда түр үеде оюп эртер оруунуң чаагайжыдылгазын олар кылып турарлар. Ак-Довурак аразының участо-тунда түр үеде оюп эртер оруунуң чаагайжыдылгазын олар кылып турарлар. Ак-Довурак аразының участо-тунда түр үеде оюп эртер оруунуң чаагайжыдылгазын олар кылып турарлар. Ак-Довурак аразының участо-тунда түр үеде оюп эртер оруунуң чаагайжыдылгазын олар кылып турарлар.

доскуулду тургускан. Ак-Довуракчылар болгаш барыын кожууннарның чону Абаканга чедир Кызыл таварыштыр Р-257 федералдыг орук-биле эртип болурлар. Ук көвүрүгнүң

чаартылгазы хөй түңнүг акша-хөреңгини болгаш күштү негээр. Россияның Орук болгаш транспорт яамызынче долгааш, тургустунуп келген байдалды

тайылбырлааш, чедиртинген когаралды санап түңнээр, каттап тургузушкунуң болгаш септелге ажилдарының талазы-биле ажилчын бөлүктү тургузарын диледим.

Бай-Тайгада Тээли – Кызыл-Даг аразының кежи, а ол ышкаш Кара-Хөлче орук түр када хагдынган. Суг чавырлы бээр билек, орук албаннары ажилдап эгелээр. Мээң даалгам езугаар Кара-Хөл биле Кызыл-Даг суурларже чурттакчы чонга дузаның хемчээлин тодарадып, вертолет ужуп чоруур. Орук хагдынчак турда, ындыг дуза чедирери болдунмас-тыр ийин.

Автооруктарда берге байдал тургустунза-даа, келген чаас-чар өрттер-биле байдалга салдар чедирери чугаажок. Үш хун улаштыр Тывада арга-арыгларга онза байдал ажилдап турар. Сөөлгү хонуктарның дургузунда 4 өрттү өжүрдүвүс. Ниитизи-биле июнь 13-түң эртенинде 8 өрт бүрүткеттинген.

Дус-Даг сумузунга болган үерниң ужуң июнь 6-да Торгалыг хемни кежилдир улусту аргыштырары бергедээн турган. Тываның Орук болгаш транспорт яамызының, “Тываавтоорук” чериниң, Өвүр кожуунуң чагыргаларының ачызында Дус-Даг биле Чаа-Суур сумуларының Торгалыг хемни кежилдир кежиглерин дөрт хонуктуң дургузунда каттап тургускан. Чурттакчыларның өөрүп четтиришкениниң сөстерин оларга дамчыттым.

| МЕДЭЭ |

Тудугларны дүргедедир

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг социал болгаш орук инфраструктуразының объектилер тудуун дүргедедир даалганы берген.

Республикада чугула социал болгаш орук тудугларының акшаландырышының мурнады хандылар. Ынчалдыр республиканың Чазза бюджет чээлизи кылдыр немелде саңхөөнү берип болур объектилерни федералдыг даңзыже кириерин чедип алган.

Владислав Ховалыг ТР-ниң Саңхөө яамызының белеткээни бюджет бижилгезинче чогуур өскертилгени кириер дээн шиитпиринге атты салган.

Бадылаттынган графиктен мурнады беш объектини акша-хөреңги-биле хандылар: ооң үжүн 2023 чылда, артканын – 2024 чылда. Балгазын суурда база Кызыл хоорайның “Вавилин эттпээ” микрорайонда школалар, Хүт суурда фельдшер-акушер пунктузунуң тудуу база Самагалдай суурда уруглар поликлиниказының капитал септелгеи аңаа хамааржыр. Оон аңгыда, оруктар септелгезинче база тудуунче немелде акшаландырышкын көрдүнгөн.

Республика тудугларын дүргедедиринче ниитизи-биле 949,2 сая рубль казна чээли-зин алыр.

Россияның Президентизи Владимир Путин тудугнуң шапкын темпизин деткир дээш, инфраструктура тудугларын мурнады акшаландылар механизмни 2023 чылдың эгезинде саналдаанын сагындыраал. Бөгүн регионнар ооң ачызында, бюджет дугайында хоойлу-биле бо чыл төнчүзүндө азы келир чылын казна чээлилериниң акша-хөреңгизин ап, ону тудугже ажыглар аргалыг.

/ «ТМГ» Медээлер.

Кожууннарда байдал

Сугур чаастар чагганының түңнелинде, хемнерниң суу өдүрлүп, республиканың регионалдыг оруктарының кызы-бүрү кезектериниң байдалы баксыраан.

- Хандагайты – Мугур-Аксы автооруктуң (км 84+000 – км 86+000) байдалы чүгээр.

- Барлык хемниң деңгээлиниң көдүрүлгени-биле 17+850 километрде көвүрүгтү алыскан. Чүгле бедик, оору эки машиналарга үрелген черни оюп эртер орук бар. «Восток» КХН-ниң кижилиг бригадазы ында кылдап турар.

- Торгалыг хемниң суу көдүрүлгенинде Хандагайты – Ак-Чыраа автоорукта (0+000 – км 126+000) көвүрүг үрелген, амгы үеде суу септеп кылган.

- көвүрүгнү каттап тургузар, түнү унун өскерттир ажил-ир уламчылап турар. Дүн-хүн дежурныйлаашкынны да организастан.

- Чадаана – Ийме оору арга байдалда. 7-ги километрде орукту суг чире шапкан, чогум ояр орук ажилдап турар.

- Чадаана – Бажың-Алаак

аразының оруунда шимчээшкин хирелиг. Орукту суг чире алган, оюп эртер орук бар.

- Хемчик хемниң деңгээли көдүрүлгенинде Суг-Аксы – Ишкин аразының автооруунун кезек черлерин суг алган. Кол орукту хагган, ынчалза-даа солагай талакы хажызында оюп эртер орук бар.

- Тээли суурже чоокшулап олурда, Хемчик хемни кежилдир көвүрүгдө суг улуг, амгы үеде ону хагган, чоруу эки машина-хөлгө чүглө эртип болур. Ында Ак-Довурактың орус-септелге-тудуг эргелели ажилдап турар.

- Кызыл – Сарыг-Сеп автооруктуң (км 33+000 – км 88+131) байдалы чүгээр. 21 – 23 километрде сугнуң деңгээлиниң улгатканы-биле орукту суг ажа халып болурунун айылы улуг.

- Эйлиг-Хем суурже кирер орук аксында суг орукту кежир ага берген. Ол чавырлы бээр-ге, чирилген черлерже сай төгери көрдүнгөн.

- Алаш, Хемчик, Ак хемнерде сугнуң деңгээли улуг!

- Абакан – Ак-Довурак аразының 357 километринде Ак хемниң суунун

дажаанының түңнелинде, эрикти быжыглап турар чалдар, көвүрүгнүң баганалары үрелген! Орукту түр када хагган!

- Тээли – Кызыл-Даг автооруунун 8-ки километринде көвүрүгнүң чалын суг чире шапкан. Түр када кежигни хагган!

- Кара-Хөл суурже кирер орук аксы. Суг орукче үнүп, хөмө алган. Орук хаагы!

- Суг-Аксы – Алдан-Маадыр аразының оору база берге байдалда.

- Бора-Тайга суурже кирер орук аксында суг орукче үнүп келген-даа болза, аргыжар черниң байдалы чүгээр.

Квитанциялар чүге кээп турарыл?

Акша сорар «маңгыс» бе?

Экии, редакция! Сөөлгү айда биске бок сөөрткөн дугайында квитанция кээп турар апарды, ону аайын тыппайн тур бис. Айда 1 кижиге 96р. Ам артында январь ай. Кым-биле-даа ол дугайында керээ-даа чарбадывыс, контейнер-даа бажычывыста эккеп салып албадывыс. Бистиң бажычывыстан кым-даа бок сөөртүп үндүрбеди. Элдептиин ол чүвениң? Богувусту боттарывыс өрттедип, аайлап кааптар улус бис. Биске ындыг «ачы-дузаның» керээ-даа чок ийин. Чондан база бир акша-көпөк тыртар, чиир, сорар «маңгыс» тыптып келири ол бе? Маңаа харыылап берип көрүңерем.

И Кара-оол ЛАПЧАА.

Хоорайжыткан Каа-Хем суур.

«Шын» солунуң редакциязынга бок айтырыының дугайында номчукчуңуң сагыш-сеткилин дүвүрөткен чагаа келген. Каа-Хем суурнуң чурттагычы бок сөөрткөнү дээш айда 1 кижиге хамаарыштыр 96 рубль төлөвирлиг квитанция кээп эгелээн дугайында чагаада бижээн. Ук хамааты кым-биле-даа керээ чарбаан, бодунуң хууда бок төгөр контейнери-даа чок. Квитанциялар чүге кээп турарының чылдагаанын тодарадып бээрин дилеп бижээн.

Ынчал кээрде республиканың девискээринде бок айтыры база бир нарын айтырыларның бирээзи. 2022 чылдың январь 1-ден тура «Транспорт сервис болгаш төлөвилели» КУБ регионалдыг оператор республиканың богун аштаары-биле ажилдап эгелей бергенин сагындырып каалы. 1998 чылдың июнь 24-тен тура «Бүдүрүлгө болгаш хереглелдер артынчыларының дугайында» 89 дугаар Федералдыг хоойлуга дүүштүр, РФ-тиң девискээринде коммуналдыг артынчыларны чыыр, чүдүрер, болбаазырадыр, узуткаар, хора чок болдурар ажилдарны регионалдыг оператор кылып чорудар уjurлуг. Найысылал Кызылда болгаш чамдык суурларда чер бажыңнар девискээрлеринде

бункер деп адаар бок төгөр саваларны салып каанын билир бис. Коммуналдыг артынчылар чыыр, сөөртүр, болбаазырадыр, узуткаар талазы-биле регионалдыг оператор-биле керээни чурттагыч чон шупту чарар уjurлуг. Ол дугайында компанияның сайтызында айтып каан. Керээни чарары-биле регионалдыг операторнуң дараазында адрессте офизинге чеде бээр: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100 дугаар бажың (парлалга бажыңы), 115А дугаар кабинет.

Коммуналдыг артынчыларга хамаарышкан дүрүмнер-биле алырга, хереглелчи регионалдыг операторже чагыг болгаш документилен чорутпаан болза, керээ чардыг деп санаттынар болгаш регионалдыг операторнуң албан өзугаар сайтызынга парлатынган соонда, 16 дугаар ажил хүнүнде күш кире бээр. Ынчангаш кижиге бүрүзүңге квитанцияларның кээп турар чылдагааны-даа ол.

Бир звес чер бажың чурттагычылары боттары бок төгөр контейнерлиг болза, аңгы керээ чарып алыр. Ооң соонда квитанциялар келбейн баар. Ол дугайында хоорай мэриясы, тус черниң чагырга черлери, регионалдыг оператор солун-сеткүүлдерде, социал четкилерде, боттарының сайтыларында тайылбыр ажылын чорудуп турар. Ындыг-даа болза, ол демей-ле

чедимче чок болуп турар.

Хоорай болгаш суурларда бункерлерни мэрия болгаш тус черниң чагырга черлери каяа, канчаар турарын тускай схема дузазы-биле тургускан. Бункерлер бажыңындан ырак, турар чери эпчок дээрзин чамдык чурттагычылар чугаалап кээп турар. «Санитарлыг негелделерге дүгжүп турар бе дээрзин өөренип көргөш, чурттагычыларның күзели-биле болдунар аргаларын көрүп тургаш, эде салып берип турар. Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда кудумчулар кызаа, оон ыңай эде салыр аргазы чок болганы-биле хевээр арттырып турар. Амгы үеде шак ындыг 10 хире дилег кирген» — деп, хоорай ажил-агыыйның департаментизиниң амыдырал-хандырылга болгаш экология талазы-биле килдистиң начальниги Артыш Ириль чугаалаан.

Хоойлу өзугаар бокту үндүр сөөртүрү чүгле регионалдыг операторнуң ажылы дээрзин юридиктиг килдистиң даргазының оралакчысы Виктория Ооржак демдеглээн. «Контейнери чок болза, бокту үндүр сөөртүп турар хууда сайгарлыкчы-биле чарып алган керээзин азы квитанцияларын эккеп көргүзөргө, ол үениң төлөвирин казып бээр» — деп, Виктория Ооржак чугаалаан. Ынчалза-даа хөй кезинде чурттагыч чон хууда сайгарлыкчыларга богун төктүрүп тургаш, туда акша-биле санашкаш, квитанция азы чек бижидип алырын уттуп алыр. Боттарының машиназынга терге кошкаш, богун аңаа чүдүрүп алгаш, төп турарлар база бар. Ындыг таварылгада хамааты кижиге административтиг харысалгага онаажып, 2000 акшага торгаадыр, а хууда сайгарлыкчылар хоойлу өзугаар 20 муңдан 50 муң чедир административтиг торгаалга онаажыр апаар. Ынчангаш хууда сайгарлыкчылар база регионалдыг опе-

раторлар-биле керээни чарып алыры чугула.

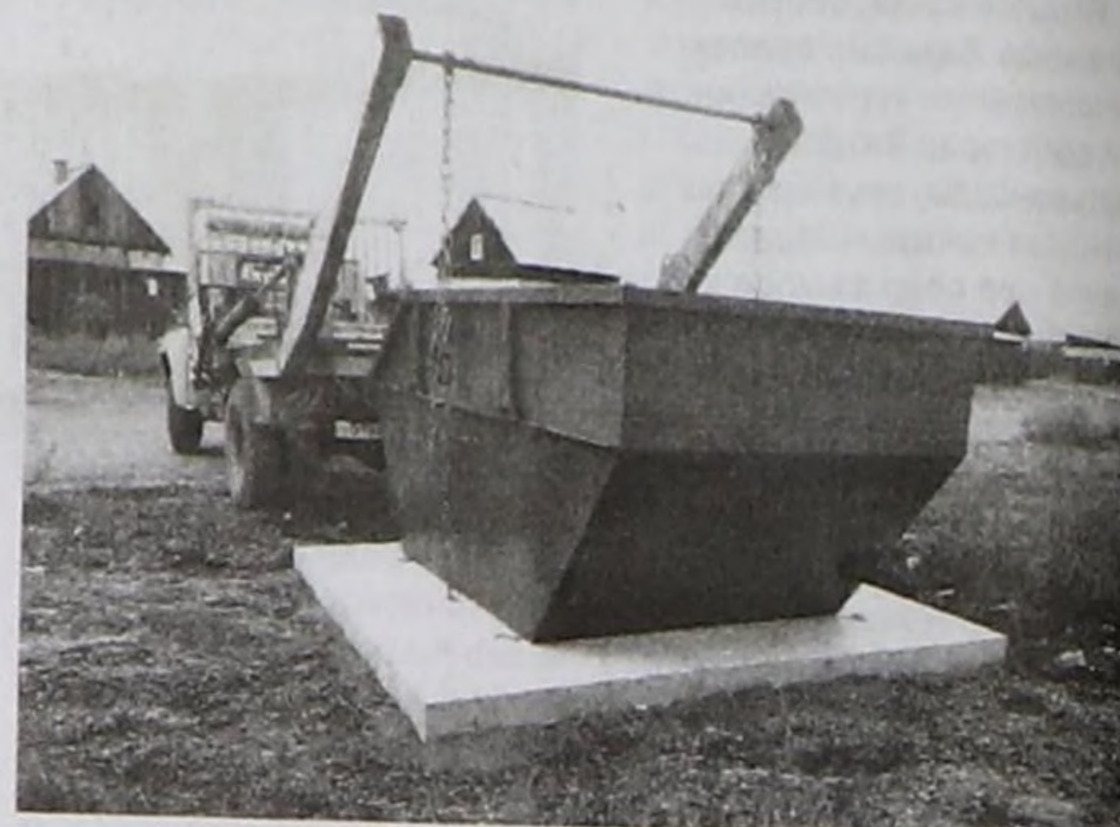
Бункерлерниң дола бээрин көрүп тургаш, неделя санында барып чүдүрүп турар. Ынчалза-даа чамдыкта дола берген бункерлерде бокту черлик ыттарның чашканнап кааптары, чурттагыч чонга таарымча чок байдалды тургуза бээр. Шак ындыг таварылгаларда, чер бажыңнар чанында чашканналган бокту мэрия болгаш тус черниң чагырга черлери аштап-арыглаар. А хөй каът бажыңнарның контейнерлериниң чанында бокту башкарыкчы компаниялар харыылаар.

Ол ышкаш тудуг артынчыларын, бажың иштиниң эт-херекселенин октаарда, аңгы керээ чарып алыр уjurлуг. Улуг хемчээлдиг бок өске чурттагыч чонга таарымча чок байдал тургузуп, үр чытпазы-биле, ол дугайын регионалдыг операторнуң диспетчериниң

дараазында телефон дугаарында долгааш (5-39-10), баш удур кайы хүнде чүдүрерин чугаалажып алыры чугула. Боттары контейнерлерлиг хамаатылар чагыгны киригич чарып алган керээзин тудуп алгаш, төлөзүш, диспетчерже долгап каарга, 3 ажил хүнүң дүргүзүндө айыттыгандар адресинден барып чүдүрүп алыр. Бир звес контейнер чок болза ону бок төгөр черже звес, а бункер чанынга апарып каар. Бункерниң төлөвири чаңгыс кижиге хамаарыштыр айда 96 рубль болуп.

«Бункерлер чок болза, бок чыл-чылы-биле чыгып чыдып бээр. Чурттагыч чоннуң чугаалап турары-биле алырга, ооң мурнундагызынга бодаарга, элээн арыг апарган» — деп, юридиктиг килдистиң даргазының оралакчысы Виктория Ооржак демдеглээн.

И Чыжыргана СААЯ
Чуруктарны интернет-тен алган

Экологтуг акция доозулган

Тываның күрүне университетиниң ботаника садында «Чечекти болгаш чымчак сеткилди белекке бер» деп экологтуг акция доозулган. Ук акцияны «Бистиң бажычывыс — Чер» деп бойдус камгалаар операция организаастаан.

Долгандыр бойдуска хумагалыг болурун хевирлээр, школачыларның, студентилерниң, башкыларның болгаш экологтуг девискээрни тургузар ажилга киржир күзелдиг кижилерниң идепкейин оттурар, ТывКУ-нуң Ботаника садының девискээрин ногаажыдарынче

кижилерни хаара тудар сорулгалыг ук акцияны эрттирген.

Университеттиң хөй-ле башкылары, ажилдакчылары, студентилери экологтуг шимчээшкини деткээн. Акцияга киржиринге беленин Тываның күрүне университетиниң хоочуннары илереткен. Галина Дадаа хөй чылдыг георгинниң дазылдарын, Антонина Лайдып борбак согунаның, Ирина Кара-Сал болгаш Надежда Ховалыг ногаа болгаш каасталга үнүштериниң үрезиннерин белекке бергеннер.

ТывКУ-нуң Ботаника садының директору Ане-та Ооржак башкыларга экскурсияны чорудуп, университеттиң шак бо

эртем адырының кол-кол угланышкыннарының дугайында чугаалаан.

Бойдус-география факультетиниң 4-кү курузунуң студентизи Ай-кыс Хертек хөй чылдыг люпин деп үнүштүң рассадазын белекке берген. Кышка шыдамык, чүнү-даа далдаваас боорга, ону барык сад бүрүзүндө тарып өстүрүп турар. Частан орай күске чедир өңгүр, чаагай, чаа хевээр хевир-биле садты каастап турар.

«Чечекти болгаш чымчак сеткилди белекке бер» деп экологтуг акция чылдыңна болуп эртер. ТывКУ-нуң Ботаника садының чаагай чаңчылы апаар.

ТКУ-нуң медээлеринден алган.

Үер үезинде халдавырлыг аарыглар нептереп болур

Часкы үер үезинде чамдык чурттакчы чоннуг черлерге халдавырлыг аарыгларга удур, иштинде ижин-шөйүндү аарыгларынга профилактик-тиг хемчеглерни сагыырын Тываның Кадык камгалап яамызы сагындырып турар.

Шак-ла мындыг аайыылдыг халдавырлыг аарыглар часкы үер үезинде көвүдээр: сальмонеллез, холера, энтеровирустуг инфекция, вирустуг А гепатит, ижин-шөйүндү инфекция-нынга удур профилактика чору-ларда:

1. Чемненерде, аьш-чем кы-ыр мурнунда, агаарлаан соонда, арыгланган соонда холун саваң-биле албан чуур;
2. Үер үезинде ижер болгаш арыглар суунче улуг кичээнгей-ни салыр. Ижер сугну, аяк-шынак болгаш ойнаарактар чуур сугну албан хайындырып алыр, шилде туткан сугну заводтан үндүрген гарантиязын көөр;

3. Үер суунга алыскан аьш-чемни ажыглас база суг чет-пес черлерге шыгжаар;

4. Ногаа-чимисти эки чуур, аргалыг-ла болза, щетка-биле саваңнап чуггаш, хайындырган сугга чайып чуур;

5. Аьш-чемни ымыраа-сээк-тен камгалаар;

6. Үерге алыскан черлерде сугларга эштип, хеп чүп болбас.

Суг таварыштыр холера, ижин тиви, вирустуг А гепа-тит, лептоспироз, энтеро-вирустуг инфекция халдаар дээрзин сактып алыңар!

Бир эвес эьди изиир, куску-зу келир, кустулар, куду олур-тур, думаалаар дээш өске-даа демдектери тыптып келген таварылгада, эмнелгеже баар. Халдавырлыг ижин-шөйүндү аараанда, боду эмненип бол-бас, ол кижиниң, ылаңгыя бичии уругларның кадыкшылынга болгаш чуртталгазынга эң-не айыылдыг.

/ Тываның Кадык камгалап яамызының медээлеринден алган.

«СОЦИАЛ КЕРЭЭ» ПРОГРАММАЗЫ |

Хлеб-тараа — хүндүткелдин ыдык чеми

«Социал керээ» программа-зы Тес-Хем кожуунда идеп-тейлиг боттанып турар. Куран арбанның чурттак-чызы Шугдуржап Аракчаа социал керээниң ачызын-да бодунуң бичиизинде-ле бодап чораан күзелин бот-тандырып алган. Шугдуржап Сергеевич амданныг аьш-чем кылырынга дыка ынак. Ол кезээде кижилерге бир-ле буянның чүүлү кылырын күзеп чоруур.

утпас мен. Куран арбанга чурттай бергеш-ле, хлеб быжыраар чер ажыдып алыр бодап алган мен. Эгезинде чүгле арбанның чурттакчыла-рынга база чоок-кавыда суур-ларны хлеб-биле хандыраар, оон чоорту ажыл-агыйымны улгаттырып, өске кожуннар-же үндүр садар бодалдыг мен.

Шугдуржап Сергеевич бодап алган сорулгазын кажан-даа соңгаарлатпас чаңчылдыг. Ынчангаш бодунуң ажыл-хе-рээни ажыдып алыр дээш, бар-ла аргаларны ажыг-лап, күрүне деткимчезин алыр деп шийтпирлээн. Тес-Хем кожуунуң Чонну ажылга хараа тудар төвүнге барган. Төптүң директо-ру Айлуна Дандаа аныяк сайгарлыкчының изиг күзелин деткээн. Шугдуржап Сергеевич бизнес-төлөвилелиниң орулгалыг болгаш чарыгдалдыг кезээн ажылдап кылгаш, комиссия-га бизнес-планын таныш-тырган.

— Бодунуң ажыл-агый-ын тургузуп шыдавайн чоруур хамаатыларга, ажыл-херээн эгелеп алы-рынга социал керээ дыка эки аргаларны берип турар-дыр. Чонну ажылга хаара тудар төптүң спе-циалистеринге база комис-сия кижигүннеринге биз-нес-планымны тургузарынга, кандыг угланышкын-биле ажылдаарымны айтып берип, деткимче көргүзүп турары дээш өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен. Мындыг

эки арганы ажыглас аргазы чок — деп, аныяк сайгарлыкчы өөрүшкүзүн илеретти.

Аныяк сайгарлыкчы социал керээ-биле алган деткимче акшазына амгы үениң техно-логотуг дериг-херекселин садып алган. Ол ам дээди сорттуң хлевин ийи аңгы хе-вирге база кондитер кылыгла-рын чаа дериг-херекселинде быжырып эгелээн.

Июнь 3-те Куранга дыка чараш байырлап болган — чаа пекарня ажыдышкыны.

Улуг ширээ долдур быжырган аьш-чемин делгээн, орус-ты-ва дылдарда «Хлеб-тараа — хүндүткелдин ыдык чеми», «Хлеб — всему голова» дээн үлегер домактарны улуг бан-нерлерде аскан, өң-баазын шарларлыг байырланчыг шин-чи-биле куранчылар аалчыла-рын уткуп алган.

Хлеб быжырыкчызы Шуг-дуржап Сергеевич бир дугаар быжырган хлевин аалчыла-рынга амзадып хүндүлээн. Келген аалчыларга Тес-Хемниң

сураглыг «Куранның кырган-авалары» ансамбли солун концертин бараалгаткан. Аьш-чемниг, ажылгыр-кежээ Аракчааларның өг-бүлезин Кызылдан, Самагалдайдан, Эрзинден келген аалчылары алгап-мактап, суй белектерин сөңнээннер.

Социал керээниң ачызын-да Тес-Хем кожуунда база бир сайгарлыкчы немешкени ол.

/ Алдынай СОЯН.
Фото-чуруктарны хуу архивтен алган.

Шугдуржап Аракчаа.

Хлеб быжыраар чер тургузуп алыр дээн күзелин ол мынчаар таалады:

— Чаа быжырган хлебтин агай чыдын кажан-даа

Тыва хөөмейжилер база катап тергиидээн

Июнь 9-та В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга VIII дугаар Делегей чергелиг «Хөөмей — Төп Азия чоннарының культуразының эртинези» деп шуулганның байырлыг хаашкыны болган.

Аңаа ТР-ниң культура сайыды Виктор Чигжит Тываның Чазак Даргазының мурнундан күрүне шаңналдарын тывыскан. Хоочун хөөмейжи Станислав Данмаага Хүндүлел бижики, «Тываның улустун хөөмейжизи» хүндүлүг атты «Аян» бөлүүнүн ыраажызы Ай-Хаан Оор-жакка тывыскан. Ооң соонда шуулганның мөөрей кезээниң тиилекчилеринге номинация аайы-биле шаңналдар тыпсыр эзулалды «Хөөмей» Академиязының директору Бады-Доржу Ондар уламчылаан.

Хөөмейжилер үш аңгы бөлүккө мөөрейлешкен:

- чаңгыстың профессионал деңгээлдег күүселдези;
- чаңгыстың чаңчылчаан хевирге күүселдези;
- ансамбльдар күүселдези.

Жюриның шиитпири-биле чаңгыстың күүселдезинге дээди шаңналды Лопсан Мундукай (Кызыл, Тыва) чаалап

алган. Ансамбльдар аразынга Гран-прини «Тыва» ансамблинге (удуртукчузу Эдуард Дамдын) тывыскан.

Профессионал хөөмейжилерниң чаңгыстың күүселдезинге:

- I-ги чергениң лауреады — Далай Дамдын (Чеди-Хөл, Тыва);
- II-ги чергениң лауреады — Чолдуг Көшкендей (Улуг-Хем, Тыва);
- III-кү чергениң лауреады —

Кежик Успун (Бай-Тайга, Тыва) болган.

Чаңчылчаан хевирге чаңгыстың күүселдези:

- I-ги чергениң лауреады — Сайын Куулар (Кызыл, Тыва);
- II-ги чергениң лауреады — Эрес Соян (Тес-Хем, Тыва);
- III-кү чергениң лауреады — Валерий Ондар (Чөөн-Хемчик, Тыва) болган.

Ансамбльдар аразынга:

- I-ги чергениң лауреады — дуэт

«Шу-де» (удуртукчузу Мөңгө Монгуш, Кызыл, Тыва)

- II-ги чергениң лауреады — ансамбль «Үш-Мөөрүк» (удуртукчузу Далай Дамдын, Кызыл, Тыва)

- III-кү чергениң лауреады — ансамбль «Хүүле» (удуртукчузу Игорь Көшкендей, Улуг-Хем кожуун, Тыва)
- Лауреат — SONOR BAND (Иштики Моол, Кыдат).

Профессионал хөөмейжилерниң чаңгыстың күүселдезинге:

- I-ги чергениң дипломун — Монгун-оол Монгуш (Чөөн-Хемчик кожуун, Тыва);
- II-ги чергениң дипломун — Кайгал Куулар (Сүт-Хөл кожуун, Тыва);
- III-кү чергениң дипломун — Degejin (Пекин, Кыдат).

Чаңчылчаан хевирге чаңгыстың күүселдезинге:

- I-ги чергениң дипломун — Донгак Геннадий (Чөөн-Хемчик кожуун, Тыва);
- II-ги чергениң дипломун — Тюлюш Чаян (Өвүр кожуун, Тыва);
- III-кү чергениң дипломун — Yeenkebateer (Синьцзянь, Китай).

Дараазында номинацияларга:

- «Буга хөөмей» — Мерген Куулар (Өвүр, Тыва);
- «Эң тергийн каргыраа» — Начын Чөрөвө (Улуг-Хем, Тыва);
- «Эң тергийн сыгыт» — Ачын Чооду (Кызыл, Тыва);
- «Эң тергийн борбаңнадыр» — Намзырай-Доржу Дартык-оол (Танды, Тыва);
- «Эң тергийн эзеңгилээр» — Айдын Быртаан-оол

- (Кызыл, Тыва);
- «Эң тергийн каргыраа» — Nasibagen (Иштики Моол, Кыдат);
- «Чогаадыкчы шенелде дээш» — Мөңгө Монгуш (Кызыл, Тыва);
- «Херээжен хөөмейниң чаңчыларының уланчызы» — Айдысмаа Намзырай (Эрзин, Тыва);
- «Өг-бүлө чаңчылының уланчызы» — Сайын-оол Ондар;
- «Жанрга таарышканы» — Аясмаа Опей (Бай-Тайга, Тыва);
- «Күүселдеде чаа чүүл» — Айдаш Барынмаа (Улуг-Хем, Тыва);
- «Эң дээрэ эзенгилээрин күүсеткени» — Roberto Magnan (Италия);
- «Тыва хөөмейниң аргаларын эң дээрэ шингээди алганы дээш» — Tunala (Иштики Моол, Кыдат);
- «Тыва хөөмейге бердингени дээш» — Fumiko Wada (Япония);
- «Тыва хөөмейни непереткени дээш» — Kuzume Junichi (Япония);
- «Универсалдыг күүселде» — Азиз Чарыев (Астрахань, Россия);
- «Тыва хөөмейниң аргаларын шингээткени дээш» — Qiu Yuchen (Китай);
- «Тыва хөөмейниң аргаларын шингээткени дээш» — Li Amin (Хух-Хото, Китай);
- «Каргырааның аргаларын шингээткени дээш» — Giovanni B. Bortoluzzi (Италия).

И. К. МОНГУШ
Буян ООРЖАКТИН
тырттырган чуруу

Ус-шевер Тыва

Россияның Президенти-зи Владимир Путин 2022 чылда чылдың-на июнь айның үш дугаар улуг-хүнүнде улусчу ус-тывыш хүнүн демдеглээр дугайында чарлыын үндүрген. Ук хүнү Россия бо чылын июнь 18-те янзы-бүрү хемчеглер-биле демдеглээр, а Тывага бо хүнде Республика чергелиг «Ус-шевер Тыва» фестивалы болуп эртер. Ук хемчегни бир дугаар Республиканың улусчу чогаадылга болгаш дыштанылга төвү Тываның Культура яамызының деткимчези-биле эрттирер.

Бир дугаар эртип турар шеверлер фестивалына ниитизи-биле 70 хире кижиркип, боттарының кылган ажилдарын чонга бараалгадыр. Фестиваль аңгы-аңгы хемчеглерден тургустунган. Чижээ, июнь 18-те Тываның Национал паргының төп шөлүнге чонну бир дугаар тускайлатынган майгынчыгаштарга мастер-класстар эрттирип турар шеверлер уткуп алыр. Аңаа 12.00 шактан тура чеп өөрүүрү, чүн эзерери, содак-

шудак сырыыры, эдектиг тон даараары, кеш эттээр, ча кылыры, дойдан кылыглар кылыры дээш чээрби ажыг мастер-класстарны көрүп болур.

Улуг ак майгыннар адаанга турисчи суй белектерниң мөөрей-делгелгези болур. Аңаа дөртөн хире шеверлер ийи чүс ажыг ажилдарын делгээр. Эң-не шынарлыг, тускай болгаш сайзырадырынга таарышкан ажилдарның авторларын илередир. База ол-ла мөөрей-биле деңге «Угулзалыг уран дой» деп делгелге ажиттынар. Дойдан кылган ажилдар аразындан эң тергийн-нерин илередир ажилды тускай жюри кежигүннери чорудар.

Фестивальдың бир онзагай чүүлү — «Тергийн ус-шевер» деп тускай атты тыпсыр эзулал. Ук хемчег болза, июнь эгезинде болуп эрткен шеверлер аразында шаңнал тыпсырынга мөөрейниң түңнел чадазы. Бедик атче кордакчылар боттарының ажилдарын жюриге таныштырган, эң-не

/ 2021 чылдың «Тыва — бистиң өргээвис» фестивалының делгелгезиниң киржикчизи Артыш Мортуй-оол.

шыырак ажилдарны фестивалга тускай делгелге кылып, чонга бараалгадыр.

Хүн дургузунда оон аңгыда, Тываның Көдээ ажил-агый яамызының, Республиканың туризм агентилелиниң,

сайгарлыкчылар деткиир Фондунун болгаш өске-даа яамы, ведомстволарның информастыг майгынчыгаштары ажилдап, шеверлерге болгаш чонга чырыдышкын ажилын чорудар.

Фестиваль июнь 18-те байырлыг ажыдышкын-биле Национал парктың сценазынга дал дүш турда эгелээр. Аңаа күрүне болгаш ведомство шаңналдарын шеверлерге тыпсып, Тываның «Улусчу шевер» деп атты эдилеп чоруур ураннарының база ук фестивальдың киржикчилериниң киржилгези-биле концерт программасы болуп эртер. Хүнзедир чонга мастер-класстар эрттирип, делгелгелерге бараан болган шеверлерни кежээликтей байырлыг байдалга шаңнаар. Фестивальдың кол сорул-

газы — улусчу ус-тывышты сайзырадып, шеверлерни деткип, оларның ажилдарын чонга бараалгадып, суй белек продукциязының непертээринге идиг бээр база уттундуруп бар чыдар технологияларны катап дигизип, кадагалап арттырары. Хемчегниң түңнели-биле Тываның шеверлериниң чизезинге чаа аттар неме-жир, суй белек сайзырадыр угланышкынның чаа чадаже үнер барымдаалары тургустунар, фестивальдың чылдың-на болуп, регионнардан төлээлер киржип, келир үеде харын-даа чурт азы делегей чергелиг эртер магадылалы быжыгар.

/ Виктория АЙМАН,
Республиканың улусчу чогаадылга төвүнүн парлал-га килдизиниң даргазы.

/ 2022 чылда эрткен «Ус-куш» ярмарка-делгелгезиниң киржикчизи Аян Чошактың ажилдары.

Төлөптүг эмчи, чогаалчы ава

Салым-чолга көрдүнүп каан чуртталганы,
Чараштыр-ла чурттап каары күзөнчиг-дир.

А.ДАРЖАЙ

Уула тей, Сүт-Хөл шалбаа турар шагда...» дээш эгелзэн чугааже кирген, Сүт-Хөл кожуунуң эмнелгезинге акушерка эмчи кыс ажилдап чедип келген. Оон бээр үелер эрткен, амыдырал чаарттынып, сайзырап турган.

Раиса Ховалыг бодунуң өскөн-төрзөн черинге 30 чылдар дургузунда кичирерниң кадыкшылы дээш ага-шыла, үзүктел чок ажилдааш, 1000 ажыг бичии чараштын хин-авазы болган айтып каайн. Дээди катерияның акушерказы амыралының аайы-биле Кызыл чараштын 2 дугаар божудулга ажилында, Сукпак сумузу эмнелгезинге ажилдааш, чараштын Кызыл хоорайның 10 чыл үре-түнелдиг ажилында. Ол — Сүт-Хөл кожуунуң божудулга хамаатызы, Кожуун элдеринге каш удаа депутат-сунгудуп чораан. РФ-тиң камгалалының тергил-ТР-ниң алдарлыг ажил-чызы, хөй-хөй хүндүлел чижиктерниң эдилекчизи, ТР-ниң чогаалчылар эвилелиниң мүчүлүгү, шүлүкчү, прозачы. Чараштын база бир ховар кыс-чыны бирээзи.

Раиса Ховалыг-биле баштай куражып, танышканыыс ааның херээжен чогаалчы-арының шуулганынга бол-Ол меңээ ужуражып азы алгап-даа келгенде, «Мээң айдыйм» деп адаар киж.

— Раиса Чүлдүмвна, кижиге, чер-чурттуг болгай...

— Мен Сүт-Хөл кожуун-Кара-Чыраа сумузуңга кылчын өг-бүлөгө төрүт-тен мен. Ачам Чүлдүм баевич Монгуш Күш-ажыл-хоочуну, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу чораан. Ачамны «Шевер Чүлдүм» «алдын холдарын» үнелеп, хүндүлөп адаар чорааннар. Ачам аңнаар-меңээр, кончук кижиге. Улуг Кызыл-Тай-ың баарында даштардан эрбени безин чазап, одаар

демир суугуларны шевергин каңнап кылып каар. Авамны Чылбак Көк-Ооргаевна дээр, он уругну божуп төрзөн, Маа-дыр ие. Тыва тоннарны хөлчок чараш додарлап даараар, аргыттынар. Ада-ием өдзэнге инек, хой-өшкү, анай-хураган, аът, хаван, дагаа, тоолай дээш азыраваан-даа малы чок, эрестиг ажилгыр улус.

— Буяның ажилды кылып чораан-дыр силер. Ол дугайында сактыышкындан кылыптар бис бе?

— Кызылдың эмчи училищезин 1972 чылда дооскаш, төрзөн черим Сүт-Хөлгө күш-ажылчы базымымны кожуунуң төп эмнелгезиниң божудар салбырындан эгелзэн мен. Төрзөн черимге 30 чыл дургузунда үзүктел чок ажилдадым. Ажилдап чораан үелеримде хөй-ле иелерниң «караан чырыдып» чордум: тыртып (Экласия) божуур, хан базыышкыны улуг, ыжык, хаван иелерни, ийистерни, дедир (ужазы-биле, буду-биле үнер) божуур иелерни, кили бичии, улуг (5кг 300гр уругну утпас мен), дунчукан уруглар, сырт-ты саадааш, холдап ужул-дурган иелер дээш кандыг берге үелер турбаан дээр. Улуг дуржулгалыг гинеколог эмчим Долчатмаа Чыласовна Монгуш мени хөйгө өөреткен. Эмчимге черге чедир мөгөйип чоруур мен. Эмчим шөлзөлөп азы 2—3 ай өөренип чоруй баарга, орнунга гинеколог хүлээлгезин күүседип чыдып каар турган мен. Ие кижиге чидирип көрбээн бис, өршээ.

Ие кижилерни иштелиш-кинден камгалап спи-ральдарны (ВМС) салып, арага-дарының, наркотик-терниң хоразының дуга-

йында лекция, беседалар-лыг кезээрни эттиртип, концерттерни-даа көргүзүп чорааныыс уттундурбас. Ажилдап чорааш, кожуунум мурнакчыларының, эмчи-лерниң чымыштыг ажил-инин массалыг информация чеспектери «Шын», «Тываның аныктары», «Ленинчи орук», «Эне сөзү», «Сүт-Хөл» солун-нарынга хөйү-биле чырыдып, бижип чордум.

— Ажылыңарга кандыг онзагай солун таварылга силерниң сагыш-сеткилицерге уттундурбас артып калганыл?

— Кежээки үеде хырын кедергей улуг анык иштиг уругну эккелген. Ооң эди бичиилеп аартып, ыйын-дырып турган. Уруг эмчи учедунга хуусаазы улгады бергенде туруп алган, УЗИ безин эртип албаан болган. Шинчип көргөш, хөлчок улуг уруг азы ийис уруглар деп бо-долга келген мен. «Думчукка тулганда, бызаа сугжу» дээн ышкаш, иштиг уругну божудуп кирипкен бис. Божуур иеге үр-ле дузалажып, девидеп турувуста, хөлчок дүккүр кара баштыг өпоя мойнунга че-дир үнүп келзе-даа, экти үнүп чадап шаг болган. Чаш кижиниң арны көгөрип эгелзэрге, девидеп, дер-бузум ша-аңайнып, «чаш чүве эртип каарыйна» деп сүрээдээш, холум-биле уругнуң колдуун-га четкеш, бир холун камныг үндүрүп кээримге, ам-на экти чаларап, бажы үнүп келди. Чаш төлдүң арны көгөрип, сылдыстар ышкаш хөй көк, кызыл точкалар эңдерлип, тын чок дунчукуп бар чыдар болду. Өпояның ужазынче часкап-часкап, чылыг суг-же суккаш, аксын, думчуун сордуруп, хининче эм салып турувуста, ам-на оңгарлып, багайтыр: «Ыңаа» деп медээ-леди. Мээң коргуушкунум чүгээртеп, амыраанымдан караам чажы изиңейнип ба-дып турду. Чаш төлдү арыдыр чуггаш, чөргөккө ораагаш, килге салыптарывыска, 5кг

300 гр болду. Чедимчелиг ажил, улуг килдиг кыс өпоя олчалыг болганыыска амы-рап, куспактажып турдувус. Чаа божуу ие сырты саадааш, хөй хан чидирип шаа чокталган. Уруг сыртыын холдап чаларадып эккелгеш, улаштыр тааржыр донор ханын кудуп, сегереди алган бис. Улуг килдиг кызыысты бичии өске өпоялар аразын-га чыттырып каарывыска, үш айлыг уруглар хире. Эмнел-геже ажилдап бар чыткаш, божудар салбырже киргеш: «Угбазы кандыг хонган? — деп, мешпеккейимни чассы-дып каар турган мен...

— Раиса Чүлдүмвна, бо-дуңарның өг-бүлөңер, ажы-төлүңер дугайын сонуурга-дып көрүңерем.

— Уругларым адазын Ал-дандай Анзатович Ховалыг дээр, ол Сүт-Хөлдүң арга-арыг ажил-агыының удуртукчузу чораан. Хып дээн анык үези, 36 харлыында, айыыл-халап-ка таварышкаш, «аъдының бажы» эрте-ле хоя берген. Өөм эезиниң соонда 4 кады төрзөннеримни база чидирип, амыдыралдың кадыг-берге оруктарын шыдажып эртим.

Улуг ажыг-шүжүгнү чүк-теп эрткеш, ажы-төлүмнү төлөптүг кижилер кылдыр өстүрерин кыстым. Улуг оглум Аяс Алдандайович Каа-Хем-ниң хөмүр-даш уургайында шахтер, ээлчег начальниги база ТКУ-да казымал байлактар талазы-биле эртемниң башкызы болуп ажилдап чо-руур. Өөнүң ишти Чечек Викто-ровна нефролог эмчи, олар 3 ажы-төлдү. Ийиги оглум — Алдай-Мерген Алдандайович амгы үеде көдээ ажил-агы сайыдының хүлээлгезин күүседип турар. Кенним Октя-брина Алексеевна «Мери Кей» компанияның ажилдакчызы, 4 ажы-төлдү. Чаңгыс кы-зым — Айлаң Алдандайовна, төпчүткен өөредилге черинде экономист. Күдээм Александр Романович Ооржак ИХЯ-да ажилдап турар, 3 уруглуг.

— Силерниң шүлүк, чогаал бижир онзагай талантыңар база бар болгай.

— Ийе, уран чүүлге, чо-гаал бижиринге ынак мен. Шүлүктерим, чогаалдарым «Улуг-Хем» чечен чогаал альманагынга, республика солуннарынга удаа-дараа үн-гүлөп, чырык көөр аас-кежик-тиг болганын айтыксадым.

Чырыкче 4 номум үн-ген. Шүлүктер чыындызы «Баштайгы сөң» — 2005, «Амыдыралдың сөңнери» — 2010, «Ынакшылды кам-наан болза» 2015 чылда, «Черим чуртум-чоргааралым» 2022 чылда үнгүлзэн. Чеди шүлүмге ырылар аялгазын Тывада ат-сывы билдингир композиторларыыс бижзэн. Чижээлээрге, «Суг-ла-Аксы суурумну» деп шүлүмге бот-тывынгыр композитор Анатолий Монгуш база ооң чээни, анык композитор Томас Монгуш ийи аңгы чараш аялгаларны чогааткан. «Эмчи эжимге» — Батый Монгуш, «Сүт-Хөл кызы», «Кара-Чыраамны» база ийи композитор Кара-Кат Ооржак, Кертик-оол Данзын, «Чедер хөлүм», «Кавайымны» деп шүлүктерге Мерген Шойдан чараш аялгаларны бижзэн. Кудаларымга тураскааткан «Шуурмак суурумга» деп шүлүмге Ак-кыс Доржу аял-ганы чогааткан.

/ Раиса ОНДАР,
РФ-тиң Улус өөредилгези-
ниң тергилни,
ТР-ниң өөредилгезиниң
алдарлыг ажилдакчызы.

I ФЕСТИВАЛЬ-МӨӨРЕЙ I

Ай-кыс Кыргыстың тиилелгези

Июнь 9—12 хуннеринде Хакасияга VI дугаар Делегей чергелиг «От ыры» фестиваль-мөөрей болуп эрткен. Аңаа Тывадан «Аян» бөлүүнүң ыраа-жызы Ай-кыс Кыргыс киришкеш, Гран-при шаңналды чаалап алган.

Бир дугаар «От ыры» фести-валь-мөөрей 1992 чылда Абаканга республика чергелиг национал эстрада ырларының телемөөрейи кылдыр эгелзэн. 1994 чылда Бурятия, Алтай болгаш Тывадан ыраажылар киришкени-биле, фестиваль-мөөрей-ниң деңнели регионнар аразының чедир өзүп келген. 2008 чылда «От ыры» фестивалга Россиядан даш-каар чурттардан профессионал-даа,

бот-тывынгыр-даа ыраажылар кириш-кен. Оон бээр фестиваль-мөөрейниң деңнели чылдың-на өскерлип турар болу берген: республика, Бүгү-россия болгаш делегей чергелиг эрткилеп турар.

2023 чылда фестиваль-мөөрей делегей чергелиг эрткен. Аңаа Кыдат, Моол, Белоруссия, Казахстан, Кыр-гыстан, Башкортостан, Соңгу Осетия-Алания, Крым, Бурятия, Хакасия, Алтай болгаш Тывадан ыраажылар киришкен.

Жюриның 100 балл үнелелин бүзүрелдиги-биле чаалап алгаш, Ай-кыс Кыргыс фестиваль-мөөрейниң кол шаңналынга төлөптүг болган.

/ Бистиң корр.

Дүүн болган дег сагындырар

Тыва телевидениениң хоочуну, ооң эң баштайгы тыва дылга диктору Дыдый Давааевна Сотпаны республикада танывас кижичок боор. Ооң дугайында Россияның алдарлыг журнализи Н.М. Антуфьеваның "Азия төвүнүн кижилери" деп номунун V-ки томунда Тываның болгаш Россияның журналистер эвилелиниң кежигүнү С.М. Ондур делгереңгейи-биле 2013 чылда бижээн. Ону интернеттен база номчуп болур.

Бо удаада, чүгле тыва телевидение эвес, а ниитизи-биле массалыг информация чепсектеринде тыва дылдың байдалын эскерип көрүп орар, аныяк салгалдарга арга-сүмезин берип чоруур хүндүлүг хоочунууска сөс бээринге июнь 12 — Тыва телевидениениң хүнү чылдагаан болду.

— Чылдың-на бо хүн чоокшулаарга, эгин-кожакады ажилдап чораан эшөөрүмнү сактып кээр мен. Телевидениениң профсоюз даргазы С.Д. Кондинкин баштаан редакторлар, режиссерлар, дикторлар, инженерлер, кино-телеоператорлар, өг-бүлелери, ажы-төлү-биле чылдың-на июнь 12-де Телевидение хүнүн демдеглээр дээш сарыг автобузууска долдур олурупкаш, Кара-Хаак чоогунда хем кыдында доктаамал шөлүвүске баргаш, янзы-бүрү спортчу маргылдааларны, викториналарны ыр-шоорлуг эрттирер турган бис. Чанып чоруурда, богувусту шоодайлап алгаш, орук-ара хорайның контейнерлеринче октаптар бис.

Телевидение дээрге янзы-бүрү мергежилдин чогаадыкчы ажилдакчыларының коллективи-дир. Амгы үеге деңнээрге, ынчан техниктиг байдалы элээн бөдүүн-даа турган болза, коллектив кежигүннеринин аразында найыралы дыка быжыг турган, бот-боттарынга кичээнгейлиг, хей-аъттыг, чаңгыс сорулгалыг турган. Чүге дээрге чаа ажиттыг телевидениениң чогаадыкчы болгаш техниктиг ажылы аныяктарга сонуурганчыг турганы-ла боор. Чеди хонгаш-ла, летучка хуралга коллективтин ажылын сайгарып түңнээр турган. Хурал соонда чамдыктары-выс химириенип, а чамдыктары муңгаргай-даа үнүп кээр турган.

Телевидение чогаадыкчы ажилдакчыларның өзүлдезинге улуг рольдуг. Тыва телевидениеге чээрби ажыг чылдар иштинде ажилдап чораан журналистерден сураглыг улуг чогаалчылар, даргалар үнген. Чижээлээрге, Россияның хүндүлүг радиизи, Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, прозачы, шүлүкчү, драматург, Улустун чогаалчызы Шаңгыр-оол Монгушевич Суваң.

Ол ышкаш Тываның болгаш Россияның журналистер эвилелиниң кежигүнү, Тываның чогаалчылар эвилелиниң даргазы, Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, шүлүкчү, чогаалчы Саяна Май-ооловна Өндүр. Ооң 2016 чылда бижээн чогаалының ("Долина царей") кезээнден, "Хүннүн дамды чинчилери" деп легенданы калмык режиссер Борис Манжиев В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрының сценазынга тургускан. Ук шиини ооң соонда 2022 чылда Москваның Маяковский аттыг театрынга база көргүскен. Ол шииниң утказы, дерилгежи, костюму, артистерниң ырлап-танцылап турар талантызы көрүкчүлөргүлүг сонуургалын болдурган. Ол дугайында Россияның массалыг информация чепсектеринге бижип-даа турган.

Телевидениеден база бир депшип үнген кижилерниң бирээзи, Тывадан чоннун сенаторлуг болганывыска чоргаарланмас аргажок. Совет Федерацияда сенатор Дина Ивановна Оюн бодунуң чогаадыкчы кызымаккай ажил-ижи-биле Тывадан дашкаар Россияда база сурагжып, ажилдап чоруур. Ажылының аайы-биле Тыва чуртунга чедип кээп, бөдүүн чон-биле доктаамал учуражып, сүмележи, оларга дузазын көргүзүп чоруур.

— Телевидение хүнү июнь он, он ийде деп чугаалап олур силер, ам херек кырында ону чүү деп бодаар силер, Дыдый Давааевна?

— Ону мен база элдепсинер мен. Ол айтырыгны "Тыва" КТРК-ның директору А. И. Чымбадан айтырамын, "Документизи тывылбаан" дээр чорду. Оннуң-даа, он ийиниң-даа хүнүнде болурга, телевидениениң бодунуң чүзү-даа өскерли бербес, эмеглежи, эгелеп тургусчуп каан телевидениевис ол-ла хевээр чоннун экраны болуп төөгүге артар.

Чүге ону чугаалап тур сен дээр болза, телевидение ажилдакчылары үстүнде чугаалааным ышкаш, чылдың-на июнь он ийде Кара-Хаак чоогунга барып демдегледип, дыштаныр чаңчылдыг турган бис. Ооң база бир бадыткалы чүл дизе, 1966 чылда телевидение ажилдай бергенде,

/ Кызыл, 1967 ч. Сергей Кондинкин, Дыдый Сотпа эфир үезинде.

телевидение, радионун ынчангы кол инженери Александр Калзанович Иргит, мээң коллегам С.Д. Кондинкин-биле "июнь он ийи" дугайында, чугаалажып олурда, дыңнаан мен. А.К. Иргиттин чугаазы-биле алырга, тыва телевидение ажиттыг дугайында күрүне актызынга ат салган кижилерниң бирээзи база ол болуп турар хире. Ынчангаш ол хүнден эгелээш-ле, биске июнь 12 — Телевидение хүнү апарган. Ол хүннү улуг Совет күрүневис сандарап, коммунисттик партия дүшкүже чедир телевидение коллективи демдегледип келген чүве.

— Сөөлгү чылдарда массалыг информация чепсектеринде тыва дылдың байдалы, ажыглалыңа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Бөгүн маңа чүгле телевидение дугайын чугаалаайн. Совет үеде бирик-билиг кижичок бүгүдези номчуттунарынга, номга ынак чораан. Ооң ачызында тыва дыл, тыва чугаа сайзыраңгай турган. Амгы үениң массалыг информация чепсектеринде тыва дылды канчаар ажыглап турарын ажилдап чораан чаңчылым аайы-биле радио болгаш теледамчыдылгалардан көрүп дыңнай бээр мен. Телевидениеге хамаарыштыр алыр болза, ында ажилдап турар аныяк корреспондентилерде кызымак, ажылынга чүткүлдүг улус хөй-дүр. Техниктиг депшилге үезинде чурттап

турар-даа болзувусса, тыва дылывыстың арынының дугайында айтырыг ылаңгыя телевидениеге бир дугаар черде турар ужурлуг (ооң дээштииниң дугайында чугаа чоруп турар). Мээң үемде болза, эфирже үнер материал бүгүдөз кол редактор хынап көөр, оон летучкага ук дамчыдылгаларны сайгарар турган. Амгы үеде база шеф-редактор бар-дыр. Ол дарганың ажылы кошкак деп чүвени телеэкранда көргүзүп турар медээлерден-даа көрүп болур. Чижээлээрге:

Улуг-биче корреспондентилер "үне чок" деп сөстүн утказын билбезинден азы анаа кичээнгей чок болганындан ирги бе (19.05.2022 ч. «Тыва черде»). Музейде даш чонукчуларының дугайында чугаа чоруп турар: "Даштан үне чок экспонаттарны делгээн" — дээн (24.11.2021 ч. «Тыва черде»). База бир чижек, "Фронтучу Борис Борисовичиге волонтерлар үне чок дузаны чедирген" — дээн. (22.03.2022 ч. база-ла «Тыва черде») Ростислав Кендербильдин чүс чыл болган оюнга тураскааткан дамчыдылгандан "композитор үне чок чогаалдарны арттырган" — дээш оон-даа ыңай. "Үне чок" деп сөстү чылдан чылче, айдан айже катап-тавышаан, "үнелеп четпес" дизе шын болгу дег.

(28.12.2022 ч. «Тыва черде») "Мөгелер тутчааш" — "тудушкаш" дизе, (22.07.2022 ч. «Тыва черде») "Чөөн-хемчикке болган Наадымга 14 борбак мөге-

лер хүрешкен" — "борбак-тың" орнунга "он дөрт-ле" мөге дизе.

(08.03.2022 ч. «Тыва черде») "Элдиг-Хемде аныяк малчыннарның бызааларының хөй кезини оолдар болган" — хөй кезин эр бызаалар болган дизе. Шак мындыг янзылыг оон-даа өске частырыгларны маңа хөйү-биле уламчылап болур. Катаптап турар частырыглар дээрге-ле корреспондент кижиниң тыва дылынга хүндүткел, хумага чогу дебилер апаар. Телевидениеде ажилдап турар мен деп бодавайн-даа турар, харысалга чогу ол-дур. Тыва дылдың арыг эдилелиниң дугайында айтырыгны садиктерден эгелээш, Чазак деңнелинге чедир доктаамал көдүрүп турда, барып-барып эң дээштиг дээн массалыг информация чепсээ — телевидениениң ажилдакчылары чугаа-домаанга бо хире харысалгачок, кошкак болурга, ону чүү дээрл? Частырыг кылбас кижичок, ону чылчылы-биле катаптавайн, эдип алза.

(22.04.2022 ч.) "Тыва черде" деп дамчыдылгада сюжет: "Мээң өгбелерим-мээң чоргааралым" деп чугаа чоруп турда, хенертен Москвадан В.В. Путин кестүп келген олурар-дыр. Режиссер кижиниң кичээлгей чогу, ажылынга харысалгазының кошкаа-дыр деп билер чордум. В.В. Путин боду күш-биле экранче үне халып келбес-ле (Уланчызы 9-ку арында).

(Төнчүзү. Эгкези 8-ки арында).

тай, чеже-даа техниктиг
шилге үезинде чурттап
уусса, автоматтарга
кижиниң контролю
е херек эвес бе?
Делегейде мөңгө чүве
Кажыдал дугайын-
медээлерни дамчыдып
үеде, ону номчуп
кижиниң үнүнүн
хүн бүрүнүн тайбың
дээрлеринден ылгалдыг,
кажып, дүрген номчу-
Ол үеде кажыдал-
номчаан соонда, 8-10
унда иштинде караңгы
анга доктаашкын турар,
төөгүдөн келген, чүг-
тивалар эвес, а киж
елгетенниң чаңчылы-
Амгы үеде мөчөөн
дугайында медээ-
номчуп турары, өске
бың медээлерден ылгал
дүрген-дүрген номчуп-
дараазында медээ-
ке кандыг-даа доктааш-
чок, ол-ла темп-биле
чылап номчуй бээр,
болза, ол дораан би-
ле чай, кыш чок чоруп
унтылар дугайында
алалын дораан салыптар
дор-дур.

— Совет үениң база амгы
теледикторлары-
башкарыкчылары-
аразында ылгалы бар
дор-дур бе, Дыдый Даваа-
евна?

— Чок боор бе, бар. Чүгө
дээр совет үеден ыл-
дыг сайзыраңгай эр-
техниктиг депшилгелиг
де чурттап тур ышкыжыл
Ол үеде дикторларның
дер хевин сезон аайы-
е база дамчыдылга-
рда жанр аайы-биле
тинер деп, башкыла-
выс сүмелээр турган.
жээлээр, медээлерге

/ 1980 ч. Кызыл хоорай. Д.Д. Сотпа эфир үезинде.

эмин эрттир чиңгир шокар
хеп кетпес, көрүкчүлөрнүн
кичээнгеи чардыга бээр,
кыжын соок үеде ажык
чолдак чеңниг чайгы чиик,
чуга хептер кетпес, баш
дүгүн салбарартыр сал-
бас дээш-ле, оон-даа ыңай
чагыг сүмелерни дыңнап
чораан бис.

Амгы үеде тыва
телевидениениң дикторла-
ры, башкарыкчылары төп
телевидениениң дикторла-
рынга бодаарга, кеттинери
чурумнуг, чараш, национал
утка шынарлыг хептер
кедер апарган. Элээн үр
ажылдай берген башка-
рыкчыларны көрүкчүлөр
таныыр, хүндүлээр, чоок
улузу ышкыш хүлээп алыр
апаар боор чораан.

Тыва телевидениевис-
ке экранга көстүп келген
башкарыкчы бүгүдөзи
мендилешкен соонда, ады,
фамилиязын ыяап-ла адап
таныштырар, а көрүкчүлери
оларны шагда-ла таныыр

апарган боор. Башкарык-
чыларның ат-сывын титр-
лерге бижип алза. "Кыска
реклама соонда эглип ке-
лир бис, өскээр баспаңар,
бистиң-биле артыңар"
дээш, оон-даа ыңай артык
сөстөр ажыглаар-дыр. Со-
лун дамчыдылганы көрүкчү
ыяап-ла манап алгаш көөр,
а солун эвес дамчыдылга
болза, бистиң-биле ар-
тыңар-даа дээр, артар бе?

"Байырлыг, эки хүннү
күзедим" дээр-дир. Чеден
чылдарда Москвага телеви-
дение, радио ажылдакчы-
ларның билин бедидер
институтка өөренип
турувуста, башкылар этика
дугайында темага "башка-
рыкчы азы диктор киж
экранга "Мен" деп сөстү
ажыглавас болза эки дээр,
чүгө дээр мурнуңда сени
көргүзүп турар телеопера-
тор бар, сээң-биле ажылдап
турар телережиссер, үн
режиссеру, кадр артында
көзүлбес ажылдап турар

инженерлер, техниктер
бар-дыр — бо бүгү долган-
дыр турар коллегаларының
ажылын чаңгыс киж "МЕН"
деп хуужудуп алырга, олар-
ның мурнунга эпчок эвеспе"
дээр чоржук. Ынчангаш
совет үеде телеэкранга
"МЕН" деп сөстү бүгү совет
эвилелиниң дикторлары
ажыглавас чораан.

— Дыдый Даваевна,
"Хөгжүмнүг байыр" деп
дамчыдылганың эгелекчи
тургузукчузун силер деп
билир бис. Ооң амгы бай-
далын көөрүңерге, кандыг
ышкыш-тыр?

— Бо шагда техниктиг
аргалар көвүдзөн, дрон,
квадрокоптер, ырылар
бижидер студиялар-даа
бар-дыр, кады ажылдап
турар улус ыраажылар-биле
чугаалажып алгаш, олар-би-
ле чогаадыкчы ажылдаза
деп бодаар мен. Архив-би-
ле ажыл чок-тур. Экранда
"Хөгжүмнүг байыр" доо-
зулбаанда-ла, Москва үе
кирип кээр, ол чүл дээр, —
сценарийни тургускан киж
ол хүнде дамчыдылгага
кирер ырларының (хроно-
метражын) үезин ылавылап
санап албаанында-дыр
ийин. "Хөгжүмнүг байыр"
дамчыдылганын чээрби үш
секунда иштинде (бөргүн)
хөглүг музыка-биле эгелеп
турган бис. Амгы үеде көөр-
ге, телемедээлер уламчыла-
ан-даа ышкыш эгелээр-дир.

— Дыдый Даваевна, ра-
диога дамчыдылгаларны
дыңнаар-дыр силер бе?

— Дыңнавас боор бе,
ылаңгыя ковид үезинде
бис, пенсионерлерниң,
чугаалажыр өңүктөривис
телефон, телевизор, радио
болгай. Бөдүүн чоннуң
аразында тыва дылын
хүндүлөп, хумагалап,
ажыл-амыдыралыңа шын

ажыглап чоруур кижилер
эвээш эвес. Чаңгыс-ла чи-
жектен чугаалаайн.

Чоокта чаа февраль ай
төнчүзүнде эртенги радио-
га онколог эмчи "Жемчужи-
на России" деп шаңналдың
эдилекчизи Буян Иванович
Идам-Сүрүнүнүн интервью-
зун дыңнадым. Ажылдап
турар ажылын кончуг эки
билир ужурунда-ла боор,
кижиниң иштики органа-
рын шуптузун кургулдайга
чедир тыва дылга адап
тургаш чугаалады, мага-
дап, чаптап-даа олурдум.
Тыва дылын, шак ынчаар
кончуг эки билер киж
лерни дыңнап олурарга,
сагыш-сеткилге таалан-
чыг-даа болур чүве. Өске-
лерге үлегер-чижек-даа
болур-ла ыйнаан, деп
бодалым-биле интервьюну
ап турган корреспондент
Лара Хомушуга, ол дам-
чыдылганы телевидениеге
база катаптаан болза дээр
күзелимиң чугаалаан мен.

— Номчучуларга чүнү
күзээр силер, Дыдый
Даваевна?

— Сөс-биле ажылдап
чоруур аныяк-чалыы тыва
чонга ылаңгыя журналис-
терге төрөөн тыва дылы-
высты келир салгалдарга
камнап, арыг арттырарын
күзээр-дир мен.

ССРЭ-ниң телевидение
болгаш радиозунуң тергии-
ни, Күш-ажылга шылгарал
медальдың эдилекчизи,
Кызыл хоорайның хүндүлүг
хамаатызы Дыдый Даваа-
евна-биле чугаавысты
доозуп тура, интервью
дээш четтиргенивисти
илереткеш, дыл дугайында
теманы уламчылаар деп
дугуруштувус.

/ С. МОНГУШ чугаалашкан.
Чуруктар Д. Сотпаның
архивинден.

1 ч. Абакан хоорай: "Хакасия" КТРК-ның телестудиясында Д.Д. Сотпа солагай таладан беш дугаарында.

Даг-Алтайны утпас мен...

Бүгү Россияның регионна-рындан эң-не бедик баллдыг, тергийн болган өөреникчилер аразында болуп эртер төрөөн дылдар олимпиадазынга киржир дээш, Тывавыстың адын камгалап, Алтай республиканың Даг-Алтай хоорайже башкым болгаш Тываның кожууннарындан эштерим-биле аъттаныпкан бис.

Орук ара чоруп олур, чаа эштер, хей-ле черлер болгаш чаа-чаа солун чүүлдер билип алыры менээ эң-не аяныг болгаш тускай болган. «Кижидыдаар-ла болза, шупту чүүлдү чедип алыр!» деп, башкыларымның чагып-сургап чорууру менээ шын болду. Бо удаа тыва дылым болгаш тыва чогаал талазының олимпиадазынга тирикчи болуп, көңүс өске черже чорууру менээ улуг аас-кежик.

Даг-Алтайга чеде бергеш, ооң каас-чараш бойдузу, долгандыр турар тайга-сыннары мени кайгатты! Хоорай биче-жек-даа болза, ооң иштинде чурттагы чонунуң дыка-ла эвилең-ээлдигин эскерген мен. Кадын (Катунь) хемниң эриинге, ооң чааталдыр дошталган-даа болза, угул-залай баткан чурумалын хая дажының кырындан көрүп,

чурумалдыг чараш бойдузунуң арыг-чаагайынга таалап турганымны бүгү назынымда утпас боор мен...

Дүнеки хоорайның онзагайлыг чырыктары, чаап баткан аккыр харның кылаңаажы, өйлеп-өйлеп хап келир салгынын чывары сеткилимниң база бир булуңунда арткан.

«Найрал кежээзинде» хакас, якут, алтай эштерлиг болган мен. Олар улуг дыка бистен ылгал чок, бөдүүн, чазык, чараш. Национал хеви колдуунда дөмейлешкек. Төрөөн тыва дылым биле алтай дыл дыка-ла дөмей болду... Якут болгаш хакас эштерим боттарының дылынга чугааланырга, ийи-бир сөс таныттынды. Чеже-даа ырак черлерге чанып чоруй барзывысса, амгы үеге чедир интернет четкизи таварыштыр чагаалажып, чугаалажып турар бис. Шак-ла мындыг хемчеглер биске, келир өйдө салгалдарга ажыктыг болгаш өөредилгилер болур деп бодаар мен. Чаа найрал, чаа черлер, чаа-чаа болууш-куннар, билиглер — кижиниң сагыш-сеткилин чырыдар болгаш ам-даа улаштыр сайзыраарына улуг идиг.

/ Тарина ООРЖАК,
Ак-Довурактың 1 дугаар
ортумак школазының 9-ку
классчызы.

Ам база Калдак-Хамар

Тыва черниң ук-төөгүзүнден чоннуң чугаа-домаанга үндезилеттинген, ылаңгыя ТАР үезинде укталган черлер аттарын тыва аттарыңче ээлдир көөрүңге каттыжар мен.

Бо чылдың май 24-те үнген «Шын» солунда «Калдак-Хамар кайда ирги?» деп Виталий Уваннайның бижээн чүүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодаалымны бижип көрей.

Алыс авторнуң бижээн чүүлүн деткип тур мен. Мында чамдык айтырылгар бар.

Мен бичимден-не улуг улустуң, ава-ачамның өөредилгилер чагы-сөзүн, ылаңгыя черлер аттарын чугаа-домаандан дыңнап өстүм. Амгы XXI-ги чүс чылдың аныяк-өскени Калдак-Хамар оруунуң төөгүзүн кайыын билерлер деп. Ол дээр-ге эрткен чүс чылдың бирги чартында аргыжып турган орук ышкажыл.

Амгы Калдак-Хамар оруу магаль-ла — каалама асфальтылыг. Эрги шагда чон Кызылдан Тес-Хемче, Моолче, Кыдатче угланышкын кылырда, эртип турган Калдак-Хамар оруу амгы асфальтылыг орук эвес, а Тану-Уула сынның чөөн талазы, Шуурмак суурга чедир азы Кадыр-Арт дээр Хамар сынның чөөн талазында ужу ол-дур.

Шаанда чоннуң хей нуу-рузунда шанактыг аъттарга, шарылар, тевелерге бараан-са-

раанын Хамар сынның кыры-биле, ылаңгыя кышкы үеде, хат-шуурган, хар-хөртүк дивейн эртип чораан арты-дыр.

Амгы Калдак хемниң унун дургаар асфальтылыг оруунда, Хамар сынының эрги оруунга чедир, кадыр бедикти өрү алзы аразының хемчээли 1,5 – 2 километр. Чаа оруктап Хамар сынның адаанда Калдак хемни уннаштыр егбелеривистиң кызыл холу-биле муңгаш арга-эзимни кезип, аштап, чалым хая-дашты буза шаап, малгаш-баларны оюп-кыйып, даш-довурак-биле дескилеп, хем-сугну кежилдир хоорзалар салып, көвүрүглери кылып тургаш, үндүрүп каан оруу-дур.

Агып баткан чер девискээриниң аайы-биле Калдак — кол хем болбастың аргазы чок. Ындыг турбуже, орук-биле чоруп олургаш көөрге, хемниң эгезинден Шуурмак хемче агып кирген төнчүзүңге чедир «р. Шураштыг» деп чогаадып бижээн орук демдектери эңмежок. Шураштыг Калдак хемче чаңгыс-ла черде киир аккан, ол демдек чүгле аңаа турар ужурлуг.

«р. Шураштыг» деп демдектерни «р. Калдак» кылдыр солугурун саналдап тур мен. Ону шиитпирлээрде, республиканың орук эргелелиниң болгаш кожуунуң чагырга чериниң удуртукчуларының идепкейинден хамааржыр деп билер мен.

/ Иван СУВАНДИИ,
Кызыл хоорай.

Кыстың кызымаа

Амгы үеде Тывавыстың школаларында доозукчуларның шылгалдалары чоруп турар. Олар школаны доозупкаш, тус-кай ортумак азы дээди өөредилге черлеринче кирип алырлар. «Таңды-Уула» чечен чогаал каттыжышкынынга Л.Д. Салчак дээрзи кыска чогаалын чоруткан. Ону барымдаалап, Кара-кыстың сургуул чылдарының дугайында материалды силерге бараалгадып олурарым бо. Ада-иелерге, школачыларга болгаш студентилерге үлегер-чижек-даа болур чадавас.

Кара-кыстың ада-иези бөдүүн малчыннар. Бичии уруг доругуп, беш харлыг апаргаш, ада-иезиниң берге мал ажылын болганчок хайгаараар апарган. Оларның кызымаккайын, үлегер-чижээн дөзөп, ажыл-ишке хандыгып эгелзэн. Бодунуң туразы-биле өшкү-хойну саап, анайларын кадарып ажаап турарын көргеш, ада-иези уруун чаптап-даа турарлар. Кара-кыс бирги классче өөренип кирерге, ада-иези ооң соондан суурга көжүп чедип келгеннер. Авазы совхозка аңгы-аңгы ажылдарга, ачазы Красноярск хоорайның Көдээ ажыл-агый техникумун агроном мергежилдиг дооскан болгаш, хову бригаданың биче агроному болуп ажылдай берген. Бажыңыга авазы уруу-биле артып каар, чүге дизе ачазының кол нуруу-зунда чайы чок болур, бригадазынга орайга чедир ажылдаар, чамдыкта неделя иштинде чан-майн баар. Ол дээрже тараа-бы-даа, сиген-ширбиил үелери.

Кара-кыс школачы чылдарында-ла ада-иезиниң кайы хире чай чогуң билер, ынчангаш ажылга кежээ болуп өзүп келген, өөредилгезинге база кызымаан көргүзе берген. Башкыларының берген онаалгаларын бажыңыга боду кылып, номчуттунуп алгаш, клазынга онаалгаларын башкыларынга харылап бээр. Шак ынчалдыр-ла школага чүгле "5" демдектерни ап эгелзэн. Өөренип каапкаш, Кара-кыс бажың ажылын кылып, авазыга бо-ла дузалажы бээр. Ооң соонда башкыларының берген онаалгаларын кылып, үргүлчү номчуттунар. Шоолуг дашкаар ойнавас, өөредилгезинге белеткенир дээш, чай чок боор. Чамдыкта авазы уруун көргеш: "Бичии агаарлап, эш-өөрүң-биле ойнавас сен, уруум?" — деп, чектей-даа бээр.

Өөредилгезинден аңгыда, Кара-кыс школаның хей-ниити ажылынга идепкейлиг киржир. Ада-иелер хуралынга башкызы уругну авазынга мактап чугаалап-даа турар. Башкызы уругну канчаар кижизидип, хайгаарап турарын-даа сонугурап айтырарга, авазы тургаш:

— Ажыы-биле чугаалаарга, уруувустуң өөредилгезинче шоолуг кичээңгей салбас-тыр бис, ажылдаар дээш кайы-выстың-даа чайывыс чок болур. Бодум совхозта инек саап ажылдап турар. Эртен эрте 06.00 шакта ажылдап чоруур, кежээ орайтай бергенде чанып кээр-дир мен. Саанчылар суббота, улуг-хүн дивес ажылдаар. Өөм ээзи база хову бригадасында ажылдап турар кижиди. Чамдыкта неделя иштинде чанмайн баар. Уруувус улуг угбазының чанынга артып калыр. Бичиизинден-не ажыл-ишке кызымак өзүп келген болгаш, боду-ла өөредилгезинге туралы аттыг. Бис чүгле хүн дептерин көөрүвүске-ле, "5" деп демдектер көстүр боорга, мактап, өөрүүрдөн өске чүвевис чок — деп, авазы башкызынга чугаалаар.

Кара-кыс шак ынчалдыр-ла школазын алдын медаль-биле дооскан. Амыдыралга болганчок-ла чамдык адааргак улус турар.

— Малчын кижиниң уруу канчап алдын медаль-биле школаны доозар чүвөл? Ада-иези башкылар-биле чугаалажып алган боор — деп-даа турганнар болган.

Кара-кыс ам Россияның шиидилге академиязынче кирип алган. Сентябрь ай чоокшулап кээрге, ачазы уруун соңгаар өөредип чорудары-биле Кызыл хоорайже бир чиик машинага олуртупкаш, чорудупкан. Чиик машинаның ээзи оглун база Кара-кысты соңгаар өөренири-биле олуртуп алгаш чорупкан. Машина ээзиниң

оглу база Кара-кыс-биле чаңгыс академияга өөренир болган. Шак ынчалдыр-ла Кара-кыс биле Кара-оолдун салым-хуузу эгелзэн. Орук дургаар 2 хондур машинага чораш, бот-боттарынга тааржы берип, чоокшулажы бергеннер. Чаа школа доосканнарның баштайгы кем чок ынакшылы төрөөн чуртунуң, Саян дагларының чараш чурумалдыг бойдузунга ынчаар одунган. Кара-кыс Саян дагларын ажык чыткаш, ачазының аныяк үелеринде ырлап чораан ырызын бадырган:

Саян ашкан автобуска
Салымымны тыптым,
Хөнү сынның дыттар,
пөштер,

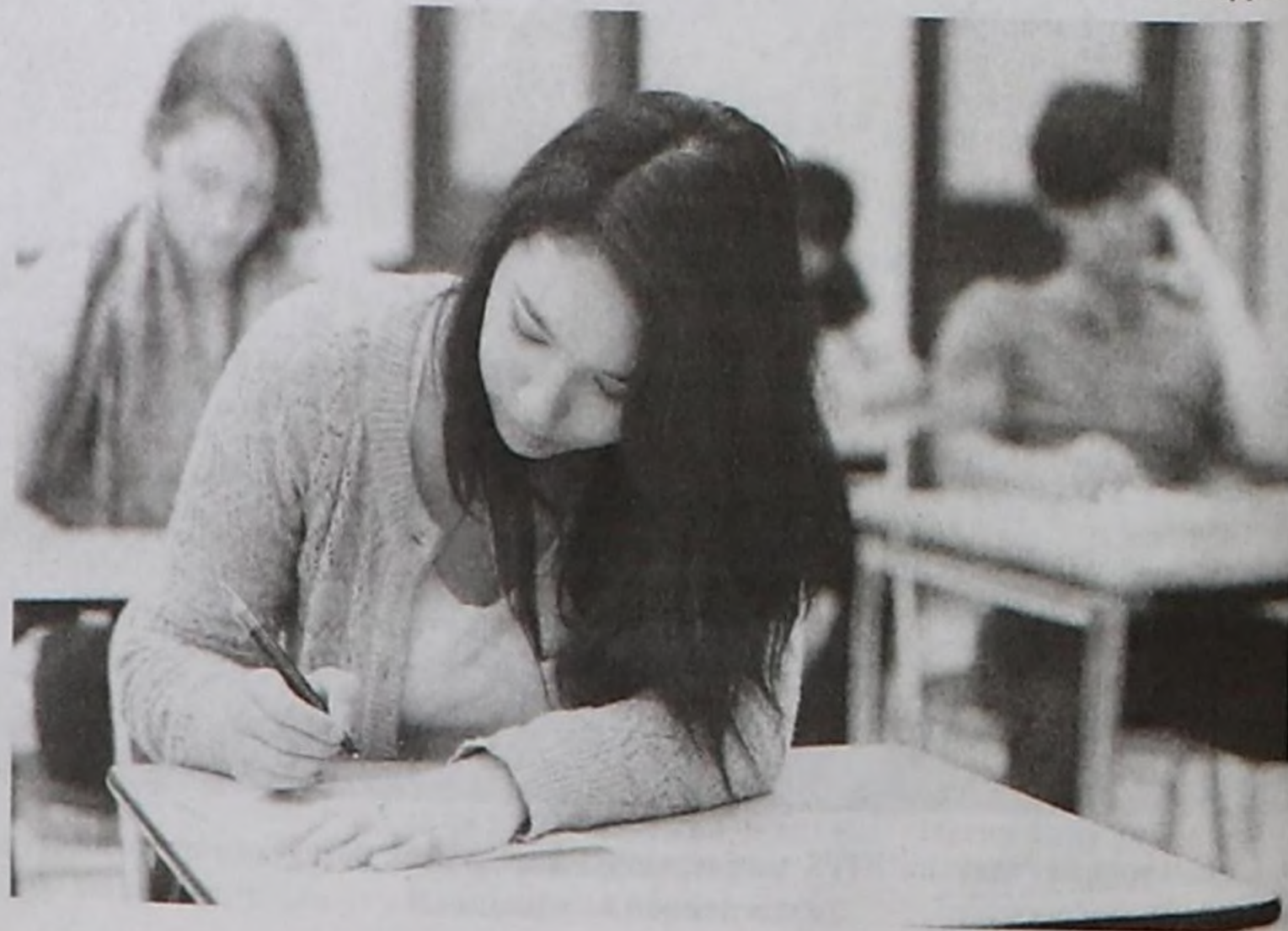
Хөглүг үдеп турду...

Өөренир хоорайыңа чедип келгеш, бир бажың хөлезилеп алгаш, өөренимшаан, кады чурттай бергеннер. Кара-кыс база эки өөренип, башкыларының хүндүткелин чедип алган. Кара-кыс биле Кара-оолдун өөредилгезиниң беш чылы караш кылдыр эрте берген. Уруг шылгалда үезинде айтырылгарының кырынга «Ом таре, ту таре түре соха» деп таринаны бижип алгаш, номчуп турган. Ооң ачызында бооп чадавас академиязын чедишкенин доозуп, ону кызыл диплом-биле дооскан беш сургуулдун аразындан чаңгыс тыва уруг болган. Шак ынчалдыр ол школаны анаа эвес алдын медаль-биле доосканын бадыткаан. Кара-оол база академиязын эки доозуп алган. Аныяк өг-бүлө чаптанчыг оолдун ада-иези болганнар.

Кара-кыстың беш чыл иштинде өөренип чораан конспектилерлиг кыдырааштары, номнары 2 шоодай болган. Оларын төрөөн Тывазыңга келгеш, бажыңыңга эккелген. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээр, өөредилгезинге кызымаан көргүзүп турары ол.

Сураглыг педагог Константин Ушинскийниң «Кижизидилгени чон боду тургузуп, сайзырадып келген болгаш салгалдар аразында харылзаларны ол тудуштуруп турар» деп чугаазы-биле кончуг шын. «Кижиди болуру — чажыңдан, аът болуру — кулунундан» деп, тыва улустуң үлегер домаа база кончуг шын.

/ Л.Д. САЛЧАК

Музыкальная передача на канале "Тува 24" ОТ ВСЕЙ ДУШИ (ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР)

17:00-19:00 8:00-9:00
ПН / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

РЕКЛАМА

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22)2-18-10 8-923-267-07-49

дополнительного слова: 50 руб.,
руб. песни: 700 руб.

12+

Центр офисной мебели «Селера»

предлагает:

кабинеты руководителя,
наборы для персонала, кресла, стулья,
компьютерные столы, вешалки, сейфы
и металлические шкафы, жалюзи,
светильники, канцтовары

Сборка и доставка
по городу — бесплатно.
Доставка в районы
республики.

Сотрудничаем со строительными
организациями

ул. Ровенская, 3. © 9 до 18 часов, в субботу с 10 до 16 часов.
ной день — воскресенье. Телефоны: 5-15-40, 5-07-55.

РЕКЛАМА

E-mail:selera-T@mail.ru

предельной обработки шерсти «Сювап»

ты сдал ую шерсть?

902 467 11 27
акупаемшерсть.рф

РЕКЛАМА

-делегейниң уруглар камгалалының хүнүнге

«Медиабөлүк» медиахол-
динги чагыдыкчыларына сүй-
сүрүни белеткеп алган!
тин делегейивистиң чашта-
кежиктиг, кадык-чаагай,
ыг болгаш биче сеткилдиг,
олун кижилер болгаш шынчы
ер болзун.

у-бүдүштүг, төлөптиг кижини
п кижизидериниң эң-не кол
камыктың мурнунда, бичии
ывыска эки үлөгерни көргү-
лүр.

«Сылдысчыгаш» уруглар солу-
й 29-тан июнь 20-ге чедир
ип алган улуска дараазында
делиг белектерни «Тыва-ме-
д» белектерни алган.

й белектер продукциязын
ытыры 50 хуу чиигелделиг;
форматтыг 20 чурукту халас
бээр;

1 ИЮНЯ - ДЕНЬ ЗАЩИТЫ ДЕТЕ

Подпишись на детский журнал
и получи от
Издательского дома «Тыва-медиагрупп»

ПОДАРОК!

Акция действует с 29 мая по 20 июня 2023 года

За более подробной информацией обращайтесь в ГАУ РК «ИД Тыва-медиагрупп»
Адрес: г. Кызыл, ул. Калинина, д. 27/1, каб. 309

• 2024 чылда «Сылдысчыгаш»
солунну халас чагыдып алыр;
Тодаргай медээлерни Парлалга
бажыны «Тыва-медиабөлүк» албан
черинден айтырар.

Адреси: Кызыл хоорай, Красноар-
мейская кудумчузу, бажың 100, 3 каът,
кабинет.309

Харылзажыр телефону:
8 (39422) 3-33-22, 2-18-10,
8-923-267-07-49

МЕДЭЭ

“Мөңгүн маска” Тывада

Июнь 1-ден 10-га чедир Иркут-
скага II дугаар Делегей чергелиг
«Байкальский талисман» деп теат-
ралдыг фестиваль болуп эрткен.

Аңаа Россияның регионнарындан
болгаш даштыкы күрүнелерден
театрлар боттарының шиилерин
ойнап көргүскен. Оларның иштинден
17 театр фестивалдык лауреаттары
болгаш дипломантылары болган.

Тываның Национал ойнаар-кыстар
театры Виталий Петровтуң бижээни
“Хову” деп шиизин ойнап күүсеткеш,
фестивалдык кол шаңналын чаалап
алган.

Ынчалдыр “Мөңгүн маска” бо удаа-
да Тываны болган.

Тываның артистериниң көргүскен
шиизин фестивалдык эксперт

чөвүлелиниң даргазы, драматург,
Россияның Чогаалчылар эвилелиниң
секретары Валерий Хайрюзов бедии-
биле үнелзэн.

/ Бистиң корр.

Тываның Культура яамызының
медээзи-биле.

Чуруктарны интернеттен алган.

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

Өртээ 300 муң ажыг рубль

Кызылдың ийи чурттакчызы
хоойлуга чөрүштүр спирттиг про-
дукция садып-саарып турганы
дээш буруудаттырып турар.

Республиканың прокуратуразы
оларга хамаарыштыр кеземче
херээниң буруудадыр түңнелин
бадылаан. Бөлүк кижилер чогуур
чөпшээрел чокка спирт холуксаалыг
продукцияны мөөңү-биле садып
алгаш, ону сөөртүп, шыгжап турган,
тодаргайлаарга, РФ-тиң Кеземче
дүрүмүнүн 171.3 чүүлүнүн 1-ги кезең-
де көрдүнген кем-херекти үүлгеткен.

2022 чылдың декабрь 11-де олар Ха-
кас Республиканың Абакан хоорайдан
спирттиг продукцияны мөөңү-биле са-
дып алгаш, автомобильдин салонунга
шыгжап суп алгаш, Тыва Республика-
ның девискээринче сөөртүп эккелген

дээрзи истелге үезинде билдинген.

Эрге-хоойлу камгалаар органнар-
ның ажылдакчылары оларның 300
муң ажыг рубль-биле садып алганы
600 литр спирт холуксаалыг продук-
цияны хавырган.

Кеземче херээн алыс ужуру-биле
сайгарар кылдыр Бии-Хемниң район
судунче чоруткан.

Үстүнде айыттыг кем-херекти
үүлгеткени дээш ийи-үш хире миллион
рубльга торгаар, бир болза, үш чыл
иштинде ниитилелге ажык-дузалыг
ажылдар кылыр, азы үш чыл дургу-
зунда эрге-дужаал ээлээр эргезин
хавыргаш, хосталгазын казыыр ялага
онаажып болур.

/ Республика прокуратураның удур
дузалакчызы С.А. ООРЖАК.

/ Р. ДЕМЧИК очулдурган.

В рамках реализации Индивидуальной программы социально-экономи-
ческого развития Республики Тыва на 2020–2024 годы АО “Сергеихинский
текстиль” осуществляет реализацию инвестиционного проекта: “Создание
цеха по первичной обработки шерсти”.

Акционерное общество “Сергеихинский текстиль” начало прием шер-
сти у населения по адресу: г. Кызыл, ул. Калинина, д.27/1 (на западной
стороне), на территории Индустриального парка.

Информация по размещению пунктов приема шерсти по районам Рес-
публики Тыва и ее стоимости можно узнать по телефонам:
8-901-017-66-49; 8-983-591-73-72; 8-923-010-04-77.

Ёзулуг шүлүк – сүүзүннүг эм-дом дег

Тывага июнь 15–18 хүн-
неринде аныяк чогаалчы-
ларның делегей черге-
лиг фестивалы болур.

Москвадан, Якутия,
Хакасия болгаш Моол
Республикалардан
чогаалчылар келир. Улуг
хүндүткел-биле чаладып
келир аалчыларның бирээ-
зи Николай Владимирович
Переяслов, Россияның
Чогаалчылар эвилелиниң
Баштаар чериниң секре-
тары, 50 номнуң автору,
чогаалчы, кайгамчыктыг
очулдурукчу.

«Национал болгаш
даштык авторларның
шүлүктөрүн очулдуары
дээрге, шынап-ла, өске дыл
кырында бижи турар кол-
легаларының чогадыкчы
ижинче шымныгып кирер
тура-соруктуг кижилерге
улуг школа-дыр. Шүлүктөр
очулдуары поэзияның
кыдыг-кызыгаарын делгем-
чидип, очулдурукчуларга
болгаш очулдуар автор-
ларга стильдерни болгаш
литературлуг аргаларны
ажыдып берип турар.

Тыва шүлүктөрдө одуруг-
ларының эгезинге болгаш
төнчүзүнге аяннажылга са-
гыры тыва поэзияның бир
онзагайы. Делегей поэзия-
зында кара чаңгыс ыңдыг
таварылга бооп болур. Ооң
чижээ кылдыр чогаалчы
Артык Ховалыгның шүлүкте-
рин чугаалап болур:

Как ручьи здесь горы
украшают!

Как цветы май дух здесь
возвышают!
Мне сияют радостно
луга,
Меня манит в глубь
свою тайгу!

Ындыг поэтиктиг
стиль-биле бир дугаар
таваржып турарым ол. Ооң
соонда Александр Ооржак,
Борис Балчий-оол, Оюмаа
Ооржак дээш өске-даа ав-
торлар-биле таныштым.

Тыва авторларның чо-
гаадыкчы ажил-ижи-биле
таныжып тургаш, национал
уран чогаадылганың кайгам-
чыктыг ханы сиңген бода-
лын билдим. Ол шүлүктөрни
сеткил өөрүп очулдуруп тур
мен. Бүгү Россияда поэзия-
ны үнелеп чоруур кижилер
бистиң Тыва Республика-
выстың шүлүктери-биле
таныжып номчаан болза,
деп бодаар-дыр мен. Ёзу-
луг шүлүктөр – сүүзүннүг
эм-дом дег, кижилерниң
сагыш-сеткилин күчү-күш,
буянныг эки бодалдар-биле
долдуруп чоруур. Ол бис-
тиң чоннарывыска шуут
чедишпейн турар чүүл ол-
дур» – деп, Николай Перея-
слов чугаалаан.

Тываның чогаалчылар
эвилелиниң Баштаар чери
чогаалчы Сайлыкмаа Ком-
бунуң удуртулгазы-биле
Россияның шылгараңгай
очулдурукчуларын фести-
вальче чалааш, аныяк автор-
ларның өзүп сайзыраарына
таарымчалыг байдалды
тургузуп берген.

/ Р. ДЕМЧИК.

Чону-биле кежиин үлешкен

Июнь 10-да Кызылдың
Владимир Биче-оол аттыг
стадионунга хөйге билдингир
мөге Сергелең Ондарның
«Тыва Республиканың Начын
мөгези» хүндүлүг атты болгаш
РФ-тиң «Эрес-дидим чорук
дээш» деп орденнин алганын-
га тураскааткан тыва хүреш
маргылдаазы болуп эрткен.

Аңаа 80 ажыг мөге кириш-
кен. Оларның аразында
Тываның алдар-аттыг мө-
гелери болгаш аныяк мөгелер
база хөй болган.

Ол хүн чеже-даа ышкым
изиг болза, тыва эр кижиниң
сүлдезин бедик тудуп, ТШО-га
маадырлыгы-биле киришкеш
келген мөгениң организастап
эрттирген маргылдаазынче
тыва хүрештиң мөгейкичлери
стадионга идепкейлиг чыгып
келген.

Сергелең Ондарович Ондар
– мөгелер аразында биче
сеткилдиг аажы-чаңы-биле
хүндүткелдиг мөге. Ол Росгвар-
дияның дайынчызы албан
ажыл-агыяны аайы-биле
тускай шериг операциязынга
эгезинден тура чалданыш чок
киришкеш, 2022 чылда аар
балыглаткан. Кажан мөгениң
кадыы чүгээртеп, сегип кээрге,
Тыва Чазак аңаа «ТР-ниң Начын
мөгези» деп хүндүлүг атты бол-
гаш РФ-тиң «Эрес-дидим чору
дээш» деп орденни тывыскан.
Күрүне шаңналдарын алган
дайынчы мөге Сергелең Ондар
өөрүшкүзүн чону-биле үлежип,
тыва хүреш маргылдаазын

эрттирген. Хүрештиң байырлыг
ажыдышкынының эгезинде
маадырлыг чоруу дээш Серге-
лең Ондарга Росгвардияның 3
аңгы медалын тывыскан.

«Өг-бүлевисте Сергелең улуг
оглуvus чүве. Ооң адаанда кыс
дүңмазы бар. Тускай шериг
операциязынга киришкен соон-
да, орден-биле шаңнаанынга,
хүндүлүг атты бергенинге
оглуvus өөрзэн. Ол бодунуң
өг-бүлези-биле дугурушкаш,
«Чонум-биле кежиим үлежир
мен» – дээш, хүреш маргылдаа-
зын эки эрттирдилер.

Бирги шаңналга херек түңнү
оглумнуң бир эки дузалаш-
кан деп билер бис. Артканын
оглум, кенним шуптузун бот-
тары организастаан улус. Бис
ада-иези, чоок төрелдери мын-
да Чадаанадан деткип чедип
келдивис. Чеже-даа изиг болза,
чон чыгып кээрге, өөрүн-
чүг чүве-дир. Бөгүн хүреште
Тываның Чаан мөгелери безин
келгени дээрге, маргылдааның
бедик деңнелдин көргүзүп
турар. Келген чонга, хүндүлүг
мөгелерге, шуптузунга, четтир-
дивис!» – деп, Сергелең Ондар-
ның авазы Чойган Ундуновна
Куулар чугаалады.

Болган хүреш маргылдаа-
зынга депутат Сергей Куулар
Дээди Хуралдың Даргазы
Каң-оол Давааның байыр чеди-
ришкинин дамчыткан. «Силер,
тыва чоннуң ынак мөгези – ре-
спубликаның спортчу чоргаа-
ралы силер. Улуг маргылдаа-
ларга чедишкениңер-биле
дээди хүндүткелдиг Начын

мөге атты чаалап алгаш, ону
төлептиг эдилеп чор силер.
Албан ажылыңар аайы-биле
тускай шериг операцияга
баштайгы хүннерден эгелээш
коргуш чок, маадырлыгы-биле
кириштиңер. Амгы үеде бисти
аравыста чорууруңар, ынак
спортучар – тыва хүрешти сур-
таалдап турарыңар дээш база
өөрүп турар бис» деп байыр
чедиришкининде бижзэн.

80 ажыг мөгениң аразын-
дан Чаан мөге Сайын-Белек
Түлүш шүүлген, Хартыга мөге
Начын-Мерген Ооржак үжүр-
лешкен. Үшкү-дөрткү шаңнал-
дыг черлерде Арзылаң мөге
Айдың Монгуш база Начын
мөге Кежик Ооржак.

Шаңналдар тыпсып турар
үеде Начын мөгениң ийи оглу
ачазының оң-солагай талазын
да турупкан мөгелерниң холу-
тудуп, ачазының келир үеде
идегелдиг салгакчылары бис
дээрзин бадыткап турганнар.

/ Карина МОНГУШ

Авторнуң тырттыраа
чуруктары

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

«Тыва медиатрупп» ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29, 32
РЕДАКЦИЯНЫҢ

ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак — 2-17-94
Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация техноло-
гиялары болгаш массалыг комму-
никациялар адырынга хайгаарал
талазы-биле федералдыг албан-
ның Тыва Республика талазы-би-
ле эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Херечилелдин дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214
Солунну «Тываполиграф» КХН-ге

парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравчен-
ко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының бодал-
дары редакцияның туружу-биле
дүүшпейн барып болур. Айт-
тыг саннары болгаш өске-даа
фактылары, дыңнадылары дээш
авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекси:

хуу кижилерге — П6855,
организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи каталуп үнер

(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
3085 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН»
СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР —
1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)3-39-45, 2-18-10